

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

LYMBUS 2016

Tartalom

- 7 FARKAS FLÓRA
Leonhard Huntpichler: *Epistola ad Dionysium cardinalem ac archiepiscopum Strigoniensem*
- 29 SZILÁGYI EMŐKE RITA
Oláh Miklós levele Lady Lisle-hez, Boleyn Anna udvarhölgyéhez
- 37 DOMOKOS GYÖRGY–MÁTYUS NORBERT
Antonio Mazza és Buda ostromáról írott jelentése
- 77 PALOTÁS GYÖRGY
Moderni temporis oratio ad Deum.
Verancsics Mihály 1566-os (?) törökellenes imádsága
- 83 HÁMORI NAGY ZSUZSANNA
Források Bethlen Gábor két francia diplomatájáról és uralkodása utolsó éveiről (1626–1633)
- 113 JENEY-TÓTH ANNAMÁRIA
Kolozsvár adózása az 1630-as években
- 163 BUBRYÁK ORSOLYA
Nyáry Krisztina hozománya. Források az Esterházy-kincstár kialakulásához
- 191 BUJTÁS LÁSZLÓ ZSIGMOND
Gyulai Ferenc és Donáth János bécsi követjárása – Újabb adalékok Apafi Mihály holland kapcsolataihoz (1687)
- 239 JANKOVICS JÓZSEF
Bethlen Miklós levelei Ferdinand Bonaventura Harrachnak, I. Lipótnak és ismeretlennek (1699–1703)
- 259 NAGY ANDOR
Thököly Imre epitáfiumai Joseph Trausch kéziratgyűjteményében

- 265 ZVARA EDINA
Trenk Frigyes magyar nyelvű kiadatlan politikai röpirata
- 283 VADERNA GÁBOR
Gróf Dessewffy József a sajtószabadságról és a cenzúráról
- 319 LIPTHAY ENDRE
Gróf Mikó Imre és felesége, Rhédey Mária grófnő levelezése
1848-ból
- 343 RÓZSAFALVI ZSUZSANNA
Schöpflin Aladár levelei Dutka Ákosnak
- 351 HAMERLI PETRA
Adalékok Rothermere revíziós kampányának fogadtatásához:
a sajtómágnás és Eduard Beneš levélváltása olasz szemmel
- 367 BUZA JÁNOS
Berlász Jenő gyászbeszéde dr. Kováts Ferenc egyetemi tanár
ravatalánál (Elhangzott 1956. november 13-án a Farkasréti
temetőben)
- 371 GILÁNYI MAGDOLNA
„Álmomban Mindszenty bíboros ténykedett...
én is ott voltam.” Bőle Kornél O. P. 1956-os naplója
- 387 SIMON ZSUZSANNA
Vita Az ember tragédiája falanszter-jelenetéről
az MTA Irodalomtörténeti Intézetében
- 429 K. LENGYEL ZSOLT
Műhelynapló egy bajorországi magyar hagyatékárban

Gróf Dessewffy József a sajtószabadságról és a cenzúráról

Dessewffy József (1771–1843) az 1825/27. évi országgyűlésen Szabolcs vármegye követeként vett részt,¹ majd az 1827:8. tc. nyomán összeülő rendszeres regnikoláris bizottság közjogi-közigazgatási albizottságának tagja lett. Utóbbi munka az 1790/91:67. tc. nyomán korábban összehívott bizottságok eredményeinek újragondolását tűzte ki célul, s egy később összehívandó országgyűlés számára készített elő törvénytervezeteket.² Az albizottság, melynek a korszak egyik fontos politikai szereplője, Dessewffy is tagja volt, előkészített egy törvénytervezetet, ami a cenzúra ügye körüli sérelmeket volt hivatott rendezni. A cenzúrárt tárgyazó politikai viták évtizedek óta terítéken voltak a magyar országgyűléseken és a vármegyei közéletben egyaránt. Gondot okozott az intézményrendszer átláthatatlansága (nem mindig lehetett tudni, hogy pontosan mit miért tiltottak el), a politikai helyzetnek megfelelően módosuló elveknek megfelelően olykor utólagosan vontak vizsgálat alá már átengedett műveket, s részesültek a szerzők – és esetenként a cenzorok – megrovásban vagy súlyosabb büntetésben, s korlátozás alá esett a tudományos és irodalmi folyóiratok országba való behozatala is, de a legfontosabb politikai sérelem a rendi-politikai dokumentumok kinyomtatásának korlátozása volt.³ A bizottság törvénytervezete voltaképpen úgy kérte a határok tágitását, hogy radikálisnak egyáltalán nem volt tekinthető, hiszen nem hozta szóba a rendek véleményének nyomtatási jogát, sem a külföldi folyóiratok behozatalának ügyét, hanem leginkább az oktatási anyagok cenzurális kérdésében kért egy kis kiigazítást, s meglegedett volna annyival, hogy a döntést a cenzoroknak indokolniuk is kelljen, a szerző vagy kiadó fellebbezhesse a döntés ellen. Ez az álláspont visszalépést jelentett például a sokak által hivatkozott barsi Representatióhoz képest.⁴

Dessewffy a tervezethez terjedelmes különvéleményt csatolt,⁵ melyben egy meglehetősen radikális megoldást javasolt: az angolszász típusú sajtószabadság bevezetését, azaz a sajtótermékek előzetes vizsgálata helyett utólagos büntetési rendszert. A különvélemény bevezetésében maga is utalt rá, hogy értekezését csak ilyen formában tudja

¹ Lásd PÓK, 1994.

² A bizottsági munkáról lásd MÁRKUS, 1901, 438–443.

³ A magyarországi cenzúráról általában: SASHEGYI, 1938; MÁLYUSZSNÉ CSÁSZÁR, 1985. A sajtójog történetéről lásd SÁNDORFY, 1935: 207–222; TARNAI, 1913.

⁴ Bars vármegye 1820. március 6-i feliratában azon 1820. január 11-én kelt királyi rendelet ellen tiltakozott, mely megtiltotta a tudományos és irodalmi folyóiratok korlátlan behozatalát az országba. A felirat részletes ismertetése: HORVÁTH, 1886, I, 80–85. Lásd még BÉNYEI, 1994, 22.

⁵ A szöveg eredeti, latin nyelvű megjelenése: DESSEWFFY József, 1830a–b.

közönség elé bocsátani: a regnikoláris bizottságok munkájának anyagát ugyanis a vármegyék nyomtatásban kapták meg véleményezésre, s a különvélemény így (mintegy nyomtatott kézirat gyanánt) sokakhoz eljuthatott. Az így közrebocsátott latin nyelvű szöveget a vármegyék megtárgyalták (nem egy esetben nyomtatott formában reagáltak),⁶ s a bírálatok sem maradtak el: 1831-ben ismeretlen szerző munkája jelent meg Rozsnyón, majd egy másik 1832-ben a Thereziánium magyar nyelv és irodalom tanárától, Kis Páltól, aki nem mellesleg maga is könyvrevizor volt. Utóbbi kettőt Ponori Thewrewk József 1833-ban együtt kiadta, s még ugyanezen évben publikálta Dessewffyvel polemizáló *Hazafüü elmékedéseit*.⁷ Végül, de nem utolsósorban, a harmincas évek második felében Dessewffy fia, Aurél írt egy rövid, francia nyelvű értekezést apja korábbi különvéleményére válaszul, amire az apa egy meglehetősen hosszú levélben reagált.⁸ Bár egészen különböző értelmezések kiindulópontja lett, a Dessewffy-féle különvélemény politikai hatását mutatja, hogy német fordításban is megjelent (nyilván a cenzúra engedélye nélkül),⁹ s még az 1840-es években is hivatkoztak rá.¹⁰

A szövegnek létezik egy magyar nyelvű változata, amely jelenleg az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Fol. Hung. 1822. jelzete alatt található meg. A 21 lapnyi egybekötött fóliókötet címlapján egy pajzs alakú vignettán ez olvasható: „Gróf Dessewffy József külön szavazatja a sajtóról magyarul előadva”. A fordítás első két lapján a törvénytervezet szövege olvasható, majd a 3–8. lapokon világoskék, a 8–21. lapokon halványsárga papíron a magyar fordítás írnoki másolata. A szöveg több részletben készült: a tisztázat a 14. lapon megszakad, s a 15. laptól valamelyik vázlat szintre olvasható (bár valószínűleg még ez sem az első nekifutásra készült szövegállapot). Utóbbi részben – ahogy az szokásos a kéziratos vázlatoknál ekkoriban – csak az oldaltűkör jobb felére került szöveg, hogy a javításoknak és kiegészítéseknek a bal oldalon jusson hely. Feltehetően a végső tisztázatot készítő írnoknak nem volt elég ideje a szöveg végét is letisztázni, így az utolsó előtti vázlat szintet egyszerűen hozzákötötték a korábbi lapokhoz. A szövegben található javítások jelentős részét az írnok szúrta be, de néhány ponton egy másik kéz (akiben én magát Dessewffy Józsefet vélem felfedezni) avatkozott be.

E magyar szövegnek két szempontból is nagy jelentősége van. Egyfelől fontos dokumentuma ez annak a folyamatnak, amiként a latin nyelvű rendi politika magyar nyelvre vált. A vármegyék a latin szövegre magyarul válaszoltak, a válaszként született röpiratok, bár érvelésükben a fordított elemek és részletek okoztak némi zavart, már magától értetődően használtak magyar politikai terminológiát. Annak is próbaköve hát e fordítás, bár kéziratos terjedését csak feltételezhetjük; s figyelemre méltó, hogy miként lehet

⁶ A bizottsági munkálatok vármegyei vitáinak eredményeiről lásd HORVÁTH, 1886, I, 270–271; BARTA, 1966, 151–173; GERGELY, 1974; VÖLGYESI, 2002. A vármegyék reakcióiról a sajtószabadság ügyében lásd BÉNYEI, 1994, 27–28.

⁷ *Sajtószabadság*, 1831; KIS, 1832; PONORI THEWREWK, 1833a–b.

⁸ DESSEWFFY Aurél, 1843 [németül és franciául]; DESSEWFFY Aurél, 1887 [magyarul]. Az apa válasza: Gróf Dessewffy József Gróf Dessewffy Aurélnak, 1839. január 26. In: Dessewffy József, 1888, 231–247.

⁹ DESSEWFFY József, 1831b.

¹⁰ Az egész vita értelmezéséhez lásd VADERNA, 2013, 231–251.

egy ilyesféle érveléshez – melynek latin eredetije igazi stílusbravúr – olyan nyelvi eszközöket találni, melyek hatékonyan képesek közvetíteni a politikai szándékot és akaratot. Másfelől e fordítás azért is jelentékeny dokumentuma a magyar reformkori politikatörténetnek, mert nagy valószínűséggel az egy évtizeddel később már jelentős újkonzervatív politikusként fellépő gróf Dessewffy Aurél (1808–1842) fordította magyarra 17 éves korában.

Dessewffy Auréltól korai halála után hátra maradt egy eredetileg franciául, magázódva írott kézirat, *Sajtószabadság* címmel, melyet német fordításban adtak közre az ifjú gróf halála után nem sokkal, majd Ferenczy József magyar fordításában is napvilágot látott. (Az eredeti kéziratok sajnos elkallódtak.) Ez a szöveg valójában az apához írott vitairat. (A francia nyelvűsége is innen magyarázható: a Dessewffy-gyerekek franciául leveleztek szüleikkel, s akkor is franciául írtak, ha apjuk magyarul szeretett válaszolni.) A munka első mondatai között ezt olvassuk (Ferenczy József fordításában): „A sajtószabadságról akarok szólni. Tudom, hogy ez, Önre nézve a cultus egy nemével bir, melyet magam is tisztetek és szeretek, a mint minden erős hitű erre jogositva van. [...] Emlékszem, hogy Önnek e tárgyú értekezését con amore lefordítottam; de akkor önmagam sem győzött meg teljesen és azóta hitem e tárgy felől megszilárdult.”¹¹ Dessewffy Aurél már itt előrevetíti, hogy szinte semmiben sem ért egyet apja nézeteivel, de ami a mi szempontunkból fontosabb: csakis az édesapa lehetett, akire nézvést a sajtószabadság ügye „a cultus egy nemével bir”, s hogy a fiú az apa értekezését „con amore” lefordította. Mivel a szöveg OSZK-ban található változata az apa javításait is tartalmazza, feltételezhető, hogy éppen ez az a bizonyos Dessewffy Aurél fordította szöveg. Ilyenformán nemcsak a magyar politikai nyelv kialakításának kísérleteként tanulmányozható ez a munka, hanem fontos dokumentuma egy jelentős reformkori politikai szellemi éréseinek.

Dessewffy József közismerten a nyelvújítás híve volt – még ha sokszor mást is gondolt, mint jó barátja, Kazinczy Ferenc. Lelkesen gyűjtötte az új szavakat,¹² saját ortográfiai elképzelései voltak,¹³ írt nyelvtudományi értekezést.¹⁴ E szövegben ennek is nyoma van: amikor a fordításban egy-egy terminus magyarítása történik, akkor sokszor zárójelben szerepel a latin eredeti. Ily módon e szöveg a nyelvújítás történetének dokumentumaként is érdekes lehet.

*

¹¹ DESSEWFFY Aurél, 1887, 343. (Németül és franciául: DESSEWFFY Aurél, 1843, 34.) Az apa válasza az értekezésre 1839. januárban kelt, tehát Dessewffy Aurél szövege 1838-ban keletkezhetett.

¹² Magyar Szók és Kifejezések. Összeszedte Gróf DESSEWFFY József, 1–3. füzet; 7–10. füzet, MTA KIK Kt, Nyelvt. 8r 26. sz.; 4–6. füzet; 12. füzet, PFK, 536BK. 188/II.2/1–4. (A 11. füzet lappang.)

¹³ DESSEWFFY József, 1818a; DESSEWFFY József, 1818b.

¹⁴ DESSEWFFY József, 1825. Kiadatlan értekezését közölte: MISKOLCZY, 2009.

A szövegközlés betűhű, csak a nyilvánvaló elírásokat javítottam, a helyesírási sajátosságok az eredeti formában kerültek közlésre. A jegyzetek száma minimális: az előkerülő korabeli személyneveket magyarázom (az antik történelmi alakokat – mivel könnyen visszakereshetők – nem), egy-két kifejezést értelmezek, illetve azokon a helyeken, ahol Dessewffy József antik auktorokat idéz (a latin eredetiben is szabadon), ha sikerült azonosítani, megadom a forrást.

Forrás

Gróf Dessewffy József külön szavazatja a' sajtóról magyarul előadva

VIII.

A' Könyvek megvizsgálásról és a Törvény Czikkely Javallatról.

Hogy az elmék' kifejlődését az erkölcsök kimiveltségét és a' köz haszon sokféleképpen előmozdítását eszközölő üdveséges sajtó szabadság vagy meg szorítassék, vagy a' köz bátorság és csendesség' nyilvános' s tetemes kárával határt nem esmérvén kicsapongásokra vetemedjék, az 179°/₁:15 Törvény Czikkely folytában az 179°/₁:67 Törv. Czik. egyúttal a' Könyvek Censuráját is elhatározottni parancsolja, és pedig egyedül azon gondos aggodalomból: hogy a' Censura által meg nem vizsgáltatott munkákból gyakran mind a' jó hír, mind a' polgárok bátorságára, és magára a' köz csendességre nézve is olly rettentő veszedelmek következnek, mellyeket, ha már a' munka közre bocsátatott se büntetések által se egyéb szerek által egészen soha sem lehet megorvosolni; ennél fogva leg tanácsosabbnak látszik: hogy vizsgálatlanul egy Könyv se botsáttassék sajtó alá; – viszont mindazonáltal

Minekelőtte az ollyas Könyvek a' Köz Társaság' kárát sulyositnák az elmék, és szelid erkölcsök kimiveltségevel és a' vissza élések ügyes felfedezésével öszvekött haszon gondosan elkerültetni parancsolja; hogy a' Censura célján túl ne járjon, és midőn a' köz jót hátrálja, egyszersmind a' természeti szabadságban azokra nézve, mellyek a' polgári Társaság céljával nem ellenkeznek se a' ki adás se a' kinyomtatás útján gátot ne vessen. – Ezen kettős cél elérésére:

Azon Könyvek' nemeit, mellyeknek általában tiltottaknak kellek lenni, ide értvén a' havi-írásokat is, a' mennyire csak lehet legszorosabb, és betüről betüre való magyarázatra módosítani: És ollyanok

1) Mellyek a' keresztényi Vallást, vagy annak szerzője által parancsolólag rendelt erkölcsös tanítását megtámadják, vagy akár mellyik Hazában bévett és eltürt vallást szidalmazásokkal illetik.

2) Azok, mellyek ő Felségének szent személyét sértegetik, – vagy az ország alkotmányát, és annak törvényes igazgatását kárhoztatják

3) Mellyek ocsmány tartalmaknál fogva erkölcsi romlásra czéloznak.

4. A' rágalmazó és betsületbe gázolók.

A' Censurának tehát arra kellek leginkább ügyelni, hogy az ollyas kérdések alá vetett Munkák a' sajtót soha se lássák. Innen továbbá is megtetszik: hogy az előre botsátott elveknél fogva a' sajtó szabadságának megtartására, és a visszaélések' elkerülésére legtöbb fekszik abban: hogy a' Censura Intézetében ollyan férfiak választassanak: kik a' már viselt polgári hivataljok miatt a' méltóságban, megkívántató tekintetben érett ítéletben, széles kiterjedésű világi tapasztalásban, feszes elmebeli tehetségben, és miveltségben, szóval a' köz jó vélekedésben kitüntették magokat; mert a' munkák leendő könnyebb megvisgálásának czélja azt kívánja: hogy az Ország külfömbféle részeiben és minden vallási tekintet' elmellőzésével több Könyvvisgálók is neveztesenek.

Ugyan azért semmi sem állhat ellent, hogy a' Censorok' gyülekezete, vagy magok a' Censorok másutt kineveztetvén, ön feleletjek' terhe alatt munkákat sajtó alá ne botsátassanak. – Ha mind azon által a' Könyv kiadója az fentebb érintett okoknál fogva valamely tekintetre nézve eltiltandó lenne, azon esetre magáról a' szerzővel közöltetvén a' tilalom okai, az ollyas könyvet azonnal a' Censorok gyü[le]kezete itele[te] alá botsátani tartoznak fognak [!], melly a' könyv kiadhatásáról vagy félrevetéséről a' voksok többsége által végső ítéletet hozand. Az utolsó esetben pedig ha t. i. a' Szerző a Censorok gyülekezetének Ítéletével meg nem fogna elégedni, a' Könyv a' tilalom okainak elő adása és közlése mellett ismét a' Helytartó Tanács bővebb megvisgálása alá leszen bocsátandó.

Minden ollyas általvisgálásra nézve mindezáltal törvény által lesz elhatározandó: hogy a' Tanítási Censura alá csak azon Könyvek vetessenek alá, mellyek egyedül az oskolai letzkékre vannak szorítva; mert a' status fő kötelességei közzé tartozik: hogy az ollyas munkák nem csak minden tilalmazást magok után vonzó vétkek nélkül szükölködjenek vagy azoktól tiszták legyenek, hanem hogy olly tökéletesek legyenek, hogy a' Haza reménységére nevedő ifjuság a' Tudományok valódi és feszes elveiben oktattasson.

Ugyan az történnék a' Theologus, Symbolicus, és Asceticus Könyvekkel is, mellyeket ugyan mind a' Deák, mind az Egyesült Keleti Görög Katholikusok, és nem egyesült Keleti görög Anya Sz. Egyház Püspökjei; a' két vallásu Evangelikusoké pedig az 179°/₁; 26^{ik} törv. Czikkely értelmé szerént a' magok felekezetbeli Lelkipásztorok rostálni fogják és ha ezen munkákban oda nem tartozó tárgyak foglaltatnának azokat a' Censorok' gyülekezetének felterjesztendők lesznek.

Az oskolai, Theologiai, Symbolicus és Asceticus Könyveket kivéve, más munkáknak, ha csak a' fentebben állított elvekbe bele nem ütköznek – Kiadását vagy gyors kinyomtatását a' Censura a' Tanítási szín alatt meg nem akadályoztathatja

Mert hasonló önkény, az emberi ész kifejlődésével és a' Tudományok elő haladásával, mellyek' megszerzésére mind a' magános személyeknek, mind a' köz Tarsaságnak törekedniek kell – meg nem állhat.

Külömben, hogy a' fenállított rendszabások ellenére kinyomtatott könyvek minél előbb a' politia útján elnyomattassanak az előre látó jozan ész is meg kívánja. – A' fentebbekhez képest tehát a' következő czikkely javaltatik.

Törvény Czikkely.

A' Sajtó szabadságáról és a' Könyvek Censurájának határjairól.

Hogy a' Sajtó üdvességes szabadsága sem meg ne szorittassék, sem kicsapongásokra ne vetemedjék az 1790₁:15 és 67 törv. Czikk. következtében Ő Cs. Kir. Felsege Kegyelmes hozzájárulásával határoztatik: hogy a' következő könyvek nemeit, ide értvén a' havi-írásokat is kinyomtatni szabad ne légyen u m:

§1.) Mellyek a' Keresztényi vallást vagy annak szerzője által parancsololag rendelt erkölcsi Tanítást megtamadják, vagy akár mellyik Hazánkba be vett, és el szenvedett vallást szidalmazásokkal illetik.

§2.) Mellyek Ő Felsegenek szent személyét sértegetik, vagy az Ország Alkotmányának belső igazgatását kárhoztatja.

§3.) Mellyek ocsmány tartalomnál fogva erkölcsi romlásra czéloznak.

§4.) A' rágalmozó s' betsületbe gázolók.

§5.) Hogy pedig ollyas Könyvek az országban el ne terjedjenek, minden könyv a' kinyomtatás előtt Censura alá botsáttatik; melly végre

§6.) Ő Felsege mind a' Censorok gyülekezetében, mind pedig a' Könyvek leendő könnyebb megvizsgálása' tekintetéből is helyeken a' hol szükséges leszen Censoroknak minden vallás tekintet nélkül olly fejiakat [!] fog kinevezni, kik Tudományokról mély tapasztalásokról, és magok példás viseletekről egész Haza előtt becsben tartatnak.

§7.) A' Censorok gyülekezetének Tagjai a' munkák nemeihez képest ország szerte felosztva valamint a' különbféle helyeken rendelendő Censorok is a' Könyvek' kinyomtatását felelet terhek alatt megengedhetik; – ha azonban annak kiadását eltiltandónak vélnék, meg magyarázván és ha a' Szerzőnek tetszik vele a' tilalom' okait közölvén is, a' Censorok' gyülekezete eleibe terjeszteni tartoznak, és az a' Könyv kiadhatását vagy félrevetését végsőképpen fogja elítélni: – az utolsó esetben a' mennyiben a' Szerző a' Gyülekezet' Itéletin meg nem volna elégedve az ollyas Könyv a tilalom' okait ismét megmagyarázván és a' szerző akaratjához képest vele közölvén is a' Helytartó Tanács bővebb vizsgálása alá fog bocsáttatni.

§8.) A' Theologicus, Symbolicus, és Asceticus könyveket mind a' Római Katholika mind az egyesült, s' nem egyesült Görögök Püspökjei; a' két valláson lévő Evangelikusoké pedig az 1790₁:26 czikk. értelmében tulajdon Censorjai visgálandják. – Ha mindazáltal ezekben oda nem tartozó tárgyak is foglaltatnának azokat mindjában [!] az illető Censorok gyülekezetének felküldeni tartozni fognak.

§9 A' Theologicus és az oskolai leczkékre szánt könyveken kívül a' Tanítás szine alatt, ha mindjárt azt is foglalják magokban, vagy akár minő más munkáknak, és Értekezéseknek kinyomtatása minden Tanítási Censura elmellözésével leszen.

§10 Ezen rendszabásokat áthágók és a' Könyv' kiadásában a' határon túl menő szerzők mind magok, mind büntársaik a' törvény szerént kicsapongásaikhoz képest meg fognak büntet[tet]ni. Maga pedig a' Könyv a' politia utján hová [!] hamarább ele-nyéztetni.

Külön szavazat a' megelőző censuráról az az: könyvvi'sgálatról javallott törvény czikre nézve.

A' sajtó szabadság mellett és megelőző könyvvi'sgálat ellen már csak azért is e' helyen felszólamlani szükségesnek vélem, mivel jollehet mindég szemérmessen a' magam, valamint szerénységgel mások gondolatjai körül forogtam légyen, a' censurának önkényeit mindazáltal első ifúságomtól, életem jelen késő koráig olly igen kellett mindenha tapasztalnom, mi szerént még most is, bennem sietőbb léptekkel a' koporsóhoz közelítőben, nem villanik fel legkisebb remény az iránt, hogy mostani 's jövendőre irányzott állapotjában censuránknak, e' tárgyban 's ezen lánczolatba füzött gondolatim, akármi szelíden ömleszteném is ki azokat, egész foglalatjokban sajtó alá eresztessenek, 's egyébként mint e' külön szavazat útján, kéziratban legalább, honfiaink vi'sga szemek és elmék elibe bocsáttassanak. – Melly reménytelenségem ugyan Hazámra nézve elég nyomorúságos, nem mintha bár sokáig örlött gondolataimban sokat helyhezének, hanem mivel az illetén érettebb meggondolást érdemlő tárgyban, melly a' nemzetek' mivelésére 's virágzására olly terjedő 's messze nyúló hatást mindenkoron mindenütt gyakorlott, gyakorol, és gyakorlani fog, minden szót, melly élesebb és mélyebb elméket szorgossabb tekintetekre és vi'sgálatokra hívogathat, mintegy meg meg annyi Fejedelmem 's Honnom jövendő köz javaira, és dicsősségére elvetett és elszórt mag gyanánt tekintek.

Magossabb néző-pontról tehát, valamint e' Felsőes helyen illik, eme szabad, valamint szabad lelkű emberek előtt legkedvesebb tárgynak alapos és minden oldalú vi'sgálatjához férfias őszinteséggel járulok.

§1.,

A' sajtó-szabadsági kérdést valóban ollyannak kell tekinteni, melly az egész emberiséget, minden polgárosodást, minden miveltséget, a' nemzetek minden társaságos szabadságait, minden századok' ész, erkölcs, és polgári kifejlését, szóval az emberek', és Statusok' egész históriáját, még inkább érdekli, mint a' törekeny és kurta életű akár olvasók akár írók személyeit, vagy a' halandó embereknek a' századok hosszú sorozatjában fel és eltűnő, 's idő közökben időként habozó véleményeit.

§2.,

Ha tehát a' polgárosodástól és miveltségtől elválaszthatlan bajok mellett is, a' kimiveltségben, az emberi természetben gyökerezett társasági inger következését, és az ember tökélesülhetésének eszközét, kell tekintetnünk, miután minden társasági rendelkezéseket előbb hogy sem sikerülhessenek ésszel felfogni szükséges, a' törvények pedig intézmények, történetek, hol a' gondolatok és vélemények tárgyai, hol táplálatjai, vagy következményei szoktak lenni, minthogy gondolatok és vélemények vezérlik a' polgári társaságban mind az igazgatókat, mind az igazgattakat, végtére összehasonlítás, vetélkedés, taglatat, szóval gondolat és vélemény vita emberek közt, a' társasági kimivelhetés' feltétele, azomban a' természeti szabadságnak valamelly áldozatja nélkül semmi Status

fel nem áthat, valóban méltán kérdés támad, keljen e' valamely szó, vagy írásbeli gondolat' vagy vélemény' kinyilatkozását, más sinór mérték alá vetni, mint akármilyen egyéb törvény által eltiltott külső tettet; melly valódi közbevetetlen, vagy közbe vetett valószínű rossz következése miatt a' társaságban, nem pedig csupán lehetséges rossz sikere miatt, mellyet abban szülhetett volna, törvény által megtiltatik és büntetetik, – más szóval, más módot kell e' követni a' sajtó szabadság vétkei, mint akár mi egyéb vétségek megfenyítésében? az az megkell é előzni inkább, mint sem büntetni a' sajtó-beli vétkeket?

§3.,

Azok, kik az utóbbi véleményt pártolják, nem eléggé figyelmeznak, miket tesznek fel, és legegőbb is felkell tenniük, hogy vagy a' köynvszerző en-munkája' még közre-bocsáttása előtt gondolatja 's véleménye már csupán nyilatkozatánál fogva vétkezett légyen, vagy hogy csak a' kinyilatkozat után vétkezhetett? Az első esetben világos a' Vétkes Szerző büntetlensége, a' másokban megfosztatik a' vétkezés szabadságától, és éppen az történik vele a' mi azzal történék, kinek keze újjait elmettzenék ne tolvajságot űzhessen, vagy mérgeket szórhasson.

§4.,

Üdvös nevelés és tanítás által megelőztetnek a' vétkek, és ha mindennémü 's elégséges hasznot hozó foglalatosság nyújtatik a' polgároknak, az akadály ellenben, mellyet a' törvények a' vétkes tettek elibe gördítenek, nem abban áll, hogy azok ne követhetessenek el, hanem hogy végben menetelek után büntetés érje azokat, és így a' következő lakolás' meggondolása, a' vétkezni akarót elijessze.

Jónál tiltja erény' gyökeres szeretése a' vétket,

Félelem adhat csak féket bűn ellen a' rosznak.¹⁵

Valamint hát a' bűnhedő kintetés a' nem tökéletes kötelességekre p. o. hálára, jóltevőségre, minden erkölcsi erényt az emberek közzül ki mozdítaná, úgy a' tökéletes belső törvény alá tartozó kötelességek' elmulasztása vagy megszegése' lehetetlensége, minden mind természeti, mind társasági szabadságot semmivé tenne. Akármilly vélemény vagy gondolat t: i: nem az egér kőhöz¹⁶ hasonló, mert az akár irott akár olvasott véleményt és gondolatot nem követi elkerülhetetlenül és szükségesleg az olvasó vagy halló részéről gonosz tett. A' bizonyos mértékben benyelt egérmaszlag mindenkit kifogás nélkül elkerülhetetlenül elöl; de a' még közre nem eresztett gondolat, mivel még attól senki meg nem veszhett, sem a' hasznos, sem a' káros valódiságok közzé számlálható.

§5.,

Jussa van a' polgárnak polgárhoz szólani, jussa az embernek más ember ideáját vizsgálni, taglalni, ezen taglalatok, ezen vi'sálatok ismét minden polgár, minden ember szabad megbirálása alá tartozhatnak, azomban egészen más, közre eresztett gondolatokat véleménye-

¹⁵ „Oderunt peccare boni virtutis amore. / Oderunt peccare mali formidine poenae”. – Hor, Ep, 1,16,52–53.

¹⁶ *egér kő* – 'arzén'

ket vizsgálni, taglalni, 's más közre bocsátás előtt azokat azért elfojtani, mert ártalmasok lehetnének, mert ugyan hol a' próbaköve valamely még fényre nem bocsátott gondolat ártalmosságának? árthatna 's így ártani fog, ez az az ok-súly (:argumentum:)¹⁷ mellyen alapszik valamely írásba foglalt, de még ki nem nyomtatott gondolat vagy vélemény elnyomása, – talán azért vétkes, mivel vagy hibás vagy tévedéses? szükséges é annak minden olvasótól elfogadtatnia? oly kevéssé érezzük hát elménk gyarlóságát, 's oly magosra vittük é fel a' dölyfet? hogy magunkat csalhatatlanoknak, minden olvasókat tompa eszűeknek, vagy elforgatott és ártalmas véleményekhez szítóknak gondoljuk, hogy a' legjobb szándékkal szólókat és írókat hibíthatatlanoknak¹⁸ véljük? hogy a' halandókat, a' hasznos igazságokhoz hosszas és gyakrabbi tévelygő kerülések nélkül, és nem csupán azokon keresztül közelíthetendőknek ítéljük. Nem teszi valamely gondolat vagy állítás, vagy vélemény a' vétket vagy bünt, hanem vagy szóban vagy írásban ejtőjének rossz akár szándéka akár célja, ha tehát ez kinyilatkozik, nem az állitmány vagy eszmélet, vagy vélemény elfojtandó, hanem rossz szándéku ejtője mint rossz polgár vagy rágalmazó, közpéldául törvény szerint nyilván megítélendővé nyilván büntetendővé válják. Más tekintet kiván akár az illetlen, akár a' kaczer akár pedig a' trágár képzeteknek, avagy toll, avagy pamacs vagy véső segedelmével, egyenest szemeken vagy füleken keresztül az érzékekre bocsáttása, és kivált a' gyengédebb kor ártatlan lelkeibe átceppentése, 's eképp az ifjúság már ön magáról forró képzelődésének izgató megvesztegetése.

§6.,

Azoknak, kik a' gondolatok és vélemények gyászos következéseit említik, szintannyi ellenkező üdvösséges példákat lehet a' históriából elikbe állítani. Legyőzhette volna é p. o. vélemények közlése nélkül a' keresztyén vallás a' pogányságot? Többet tulajdonitunk olykor, a' történetekre nézve, a' véleményeknek, mint kellene, és könnyen feledjük, hogy a' jelen rosszak nem ritkán, vagy alkalmi, vagy éppen okai a' véleményeknek. Irattatnék é annyi p. o. a' megelőző könyvvizsgálat ellen; ha ennek nyomasztó sulya és minden időben mindenhol gyakorlott önkényei tudva nem lennének? Vonjuk el hát a' külső tettek, gondolatok, és vélemények lehetséges következéseitől elménket, mert ha ezekig terjeszkednénk, valóban nem láthatnánk mindég által, mi lenne a' törvények által tiltandó vagy nem tiltandó, mivel az emberi dolgok mindennemű álthatatlan¹⁹ összefüggésénél, és láncolatjánál fogvást alig érthetnők meg mindég, melly törvények, melyly külső cselekedetek gondolatok és vélemények lehetnének üdővel jó vagy ártalmas sikerűek, és minő mértékben dolgozhatnak a' Status állapotján. Mert mennyi hajdan helyben hagyott törvényt, tettet, gondolatot és véleményt károztatott a' lefolyó idő,? és hány törvény 's vélemény veszedelmeztete, sőt idő jártával elenyésztete Statusokat is, szintúgy a' történet-írás lapjainak bizonyítása szerint. Hát nem divatoznak egy azon üdőben, külön Országokban ellenkező rendeletek és tilalmak, azon egy Országban pe-

¹⁷ *argumentum* – 'érv' Az 'érv' kifejezés csak a Bach-korszakban nyerte el mai értelmét. SZILY, 1902, 78. Az „ok-súly” magyarítást Széchenyi is alkalmazta *A kelet népében* – talán Dessewffy-tól vette. Lásd *uo.*, 539.

¹⁸ *hibíthatatlan* – 'hibázthatatlan'

¹⁹ *álthatatlan* – 'áthatolhatatlan'

dig mint tartaték valami egy században ártalmasnak és vétkesnek, a' mi a' másikban magasztalást érdemle? és megfordítva. Maga a' bölcsesség tiltja tehát a' messze terjedő előrelátást, annak mérsékletét javasolva, és pedig annál inkább, mivel jobbadán ugyanazon historia bizonyítja, mint nevelték igen gyakran a' vélemények gátjai és büntetései amazoknak árjait, és örögbíték inkább, mint sem elnyomák azokat. A' halandók felfogásai és vélekedései nagyrészt valóban felette változékonyak, és mivel üdő meg körülmény szerint olly igen különböznek, természetileg szintűgy véleményekben találtak, és lehet egyedül találniok mind féket mind orvoslást. A' gondolat tehát és vélemény 's azon szerint annak mív eszköze a' sajtó szabadság, Achillesz lándzsájához, melly sebet mint vert, mint gyógyított, hasonlít, általa állíttatott vissza a' sérvés nyavalyája és gyógyulata között az egyen súly, – innét származik hogy mulékony napok töltik el a' vélemények képzelményeit, a' természet szabásait pedig megállapítják, és hogy az elmék, idők, századok, és körülmények szerint, a' büntetlen vélemények vagy elallyasodnak és elenyésznek, vagy a' büntetettek felserdülnek és uralkodnak, méltán nevetközik hát Tacitus azok' gyávaasága felett, kik jelen hatalmok támasztékán elolthatónak vélik az utó korban felmaradandó emlékezeteket is, és nem ok nélkül véli a' vagy elnyomott vagy megfenyített elmék tekintetét lappangva mint inkább inkább elharapódnai, 's a' külső királyokat vagy másokat, kik hasonló keménységet gyakoroltanak nem egyebet, mint magoknak gyalázatot az üldözötteknek pedig dicsőséget szülni.²⁰

§7.,

A' megelőző könyvvizsgálat dolgában nem maga a' vizsgálat a' hiba, hanem a' nyomtatás előtti vizsgálat a' munka ki nem nyomtatattása vagy megcsonkítása hatalmával, és így a' parantsoló hatalomnak a' szerzőkre és a' még nyomtatlan könyvekre kiterjesztése, mi szerint a' hatalom, nem pedig a' köz és nemzeti értelem a' könyvekbe foglalandó vélemények' használatosságának, vagy károsságának valamelly Statusban mértéke, és ítélőszéke annak mit keljen valamelly szerző erkölcsiségéről tartani, mivel ezeket a' censorok nem pedig valami nyilvános, törvényes köz-itélet bírálja meg, márpedig üdvösségesebb a' kimivelődés' előléptére, meg nem akadályozni, és nem háborítani az ideák' kifejlését, hogy sem azt csupán a' hatalom tekintetével igazgatni, mert mindég ragad valami az igazgató személyek' enségéből az igazgatásra, holott mikor minden elme szabad kifejlésre bocsáttatik maga az elmék' minősége és mértéke, valamelly Ország és Nemzet geniussza fekvése és egyéb körülményei szerint maga a' vélemények ellensúlya teremti elő lassan lassan a' csendes és békés előmenetelt; 's nem nyomatékos az ellenvetés, hogy lehet a' könyvvizsgálók számára alapos kiszabott törvényeket mintegy vezetékül kipécézni, censori széket felállítani, melly úgy mint akármi más meghatározott megesküdt bírakból össze állott törvényszékhez hasonlítson, de egészen más valamelly gondolat vagy vélemény kinyomtatását vagy közlését megtiltani, és más a' már kinyomtatottat megfe-

²⁰ Az idézett hely: „quo magis socordiam eorum inridere libet qui praesenti potentia credunt extinguere posse etiam sequentis aevi memoriam. nam contra punitis ingenii gliscit auctoritas, neque aliud externi reges aut qui eadem saevitia usi sunt nisi dedecus sibi atque illis gloriam peperere.” – Tacitus, *Évkönyvek*, 4, 35.

nyíteni, megbosszulni, mert midőn a' meg nem csonkított egész munkát nyomtatásban minden olvashatta, az ítélőszék ítélete felett, valamint a' könyv és szerzője felett szabad a' köz vélemény, és az ítélő ítélete a' megítélt könyv és szerzőjével együtt nyilván közisméret alá jut, holott a' megelőző könyvvi'sgálók' ítélete falak közzé szorúl, és ha kibúj is onnan valahogy, az elnyomott könyv, vagy csonkított helyei nem jönnek nyomtatás által közisméretre. Fő külömbőség et a' tetteles életben, 's megfoghatatlan mint nem látják, vagy nem akarják látni annak fontosságát azok, kik magoknak a' gyakorlatos életben, annyi ügyességet tulajdonítanak.

§8.,

Nagyobb szabású jó helyes uralkodás gondjainhoz és szorgalmaztatásaihoz méltán illenék úgy szétt-nézdelleni a' jelent, valamint azt az utókor fogja körültekinteni, és nem csak a' jövődőséget, hanem annak számára is látni, mert az Országok és Népek üdvössége, szintúgy késlelő haladásoktól, valamint a' sebesen rohanó tanácslatok' szabásaitól idegenkedik, annak okáért ha hogy a' vélemények fejledezése az elméket és akaratokat elkészítgetve, a' köz-jó üdvösségeit segíti és előmozdítja, a' kifejledezést olly kevésé kell siettetni mint késleltetni, már pedig ezen természetes fejledezési menet miben talál temesebb, és tartósabb akadályt, mint a' sajtóelőtti könyvvisgálatban?

§9.,

Hozzá tehetjük, hogy a' jó és ügyefogyott író nem csak mindég a' közhasznonti törekedés nem csak dicsekedés, hanem olykor a' virrasztás fáradozásaiért várt megjutalmaztatás reménye is vezeti, de a' censura a' reménylett díszbér (:honorarium:) megnyerését olykor elragadja, vagy a' már kézhez vettnek visszaadását teszi szükségessé. Maga valamely elme munka zsendülő teremtése közben pedig minő járom terhű és nyommasztó olom vagy fagyos jég gyanánt elméket zibbasztó gondolat az, hogy a' Censura az egész elmeszüleményt a' sajtótól eltilthatja, vagy azt kinyomtatása előtt csonkíthatja, vagy határozatlan időre a' censorok' kezeiben megtarthatja? Damocles pallosa ez, mellynek fügtét az elme korlátaitól irtózó Schiller olly igen rettegé, hogy még ennen Fejedelmének se akará megelőző vi'sgálata alá vetni dolgozásait, elibe tévén író tollának veszteglését, személyének szabadabb Honba kiköltözését, honnan lángesze terményei mint valami gyár-készítmények a' Vüttenbergai Statusba mintegy külföldi portékák bélopóztak.²¹ A' középszerű vagy éppen silány író magát ugyan minden cibálatoknak (:vexae:) alá vetendi, mert ő legázoltatása után felvászorog ugyan de nem kél többé felfelé, ám de a' jelesebb a' karcsúbb elme soha se fogja többé magát ott elmélkedésre felszedni a' hol eltiportatott; de vagy vissza esve halgatásba elnémul, vagy meg szün tenyészni, vagy maga magát számüzendi, vagy (:mint a' Hagonották a' Nantesi ediktom vissza huzása után:) elméjét, tudományát, mellyért szintúgy a' külföldrül pénz folyhatott volna be, az

²¹ Ezen a ponton Friedrich Schiller életrajzának bizonyos elemei összekeveredhettek. Nyilván Schiller 1782. szeptemberi stuttgarti szökésére utal, Stuttgart azonban viszonylag távol esik Wittenbergtől (ami mint kulturális és vallási központ juthatott eszébe).

elhagyott Haza gyalázatjának hírével és emlékezetével, a' külföldre által viszi, által hordandja, magok a' fülmilék, hogy a' berkek' szabad homályiban panasszaikat dalolhasák, zöld posztó vagy gyócs takarással kalitkáikban csalandók.

§10.,

A' megelőző censura körül még az is megjegyzendő, hogy a' censorok' gyülekezete előtt senki se védi az író, és akár censor akár gyülekezet tiltson el valamely munkát a' sajtótól vagy azt csonkítsa, mindég azon eggyek mind a' vádlók mind a' bírák, mintha hol főleg a' könyv szándékáról és céljáról és kitételekrül forog fenn a' kérdés, semmibe se kellene vétetni, vagyon é tulajdon úgy-védje az írónak, és kihalgatta é azt az igazságos bíró?

§11.,

Ehez járul, hogy miután a' munkák vagy munkácskák' kinyomása előtt történnek a' bírálatok, mindeneknek, még mielőtt a' sajtó alá kerülnének, valamely censor által ált kell olvasatnia, már most azt kérdem „lehetnének é elegendő számú ítéltések (:Censorok:) a' megjelenő munkák netalántani bőségében”? Nem bánom fogjon a' legtudósabbak közt a' maga körében helyet minden censor, nem lehetend é egyszer'smind vágy-társa a' közre-bocsátás előtt általa hivatalossan bíralt munka írójának?, ha pedig a' bíralt munka szerzőjének elmetehetségén, tudásain alol fog lebegni a' vizsgáló, mint fogja amazt must-rálgatni? Minden legválogatottabb dolgozások, olly módon fognak kézen forogni; mint a' dicasteriomi iroványok.²² Eggyik censor a' munkáról értesítend, és ítéletet hozand, másik társa, ki üdő fogytában azt nem olvashatta, vagy mint körén kívülit olvasni elmellőzé, vagy éppen szerénységénél fogvást, (:mert minden munka összeletét kell kiválóképpen felfogni az ítéltésnek:) a' mélyebb vizsgálattól tártózkodik, a' tudósítónak véleményeihez csatlandja magát. Alkalmazható vagy előmenetelesítő é ez a' dicasteriomi forma a' tanulmányos, tudományos, művészeti, és tudási törekvések pályáján?

§12.,

Mi történt volna sok Nagyemberek' munkáival? mellyeket most az utókor csudál, ha közre-bocsátások előtt a' censura eleibe kerülnek,? kegyelem szint mutat a' megelőző könyvvizsgálat, szelídebbnek látszik elnyomni a' gondolatot, véleményt, mint büntetni. Óh! de kegyetlenebbül sérti a' közügyet ez az elnyomás, melly elméket eltipor nem javít, és a' szerző iránt, ha vétkes engedékenykedvén, a' közügynek többet árt mint használ, mivel nem a' kárhoztatás, hanem a' nyilván-bünhődésnek példája marad el, és pedig olly féle kárhoztatás marad meg melly mintegy lecsap, mielőtt az alperes íróra kisült volna a' vétek, 's ő vagy en magát védte, vagy mástól az ítéltések (: censorum:) gyűlésének színe előtt oltalmaztatott volna. Mert valamely védtelen gondolat kijelentésének eltiltása vagy sajtó alá nem bocsátatása közt nagyon kicsi a' különbség, 's a' szabad lélekben nem csak az első, de talán a' legnagyobb büntetést teszi, – mivel mással úgymond Cre-

²² *dicasteriomi iroványok* – 'udvari, kormányzati iratok'

mutius Cordus Tacitusnál válaszolt maga Caesar a' Diktator Marcus Tullius Cicero könyvének, mellyben Cátot édig emelte, mint viszont mintegy bírák előtt tartott beszéddel? a' Görögöknél pedig (:folytatja:) nem csak a' szabadság, de még a' féktelenség is büntetlen, vagy ha valakinél szemet szúrt, a' szót szó bosszulá, mindenek felett pedig leginkább bocsánatos és megszólalás nélküli Tett vala azokról történezní (:prodere:) kiket a' gyűlölet, vagy kedvezés alól a' halál kikapott.²³

§13.,

Attól tartanak némellyek, hogy megelőző könyvvi'gálat nélkül tág ajtó fogna nyílni a' gyalázásoknak, rágalmaknak, de kérem szűnik é valaki (:noha kisebb közönség előtt:) rágalmazó lenni, ki engem csupán az ítélősek gyülekezete előtt legyalázott?, ha pedig ez a' gyülekezet nem tudja rágalmaztatám é vagy sem, lehet é neki az állítás közre bocsátását tiltani? Találhat a' vádló rendes Bírákra úgymond majd valaki, bizonyosan talál, ám de kénszrítethetik é az ítélősek gyülekezete által, a' jámbor de szegény polgár ki nem rágalmazó, bíró előtti vádlások, és hosszassabb perlekedések kölcségeire? A' rágalmazó szegény ugyan, ha béakarja bizonyítani ártatlanságát, szintúgy nem kíméltetik a' kiadásoktul, de azok neki, a' megigazítandó új-fenyítő-törvény-könyv szerint megfognának térítettni, ha rágalmaztatását kivilágosítja. Akár különletes polgár, akár a' status sértesék, a' panasz szavának minden polgár részéről valamint a' panaszlónak tetszik, vagy a' törvényes Bíró, vagy a' vélemények' széke előtt szabadnak kell maradni, mind a' két esetben büntetődik a' rágalmazó. Valóban szoktatni kellene egy jó rendelkezett polgári-társaságban a' polgárokat, ne ön személyek bántatásait a' status bántalmainál nagyobbaknak az az: legnagyobbaknak véljék. A' legnagyobb Fejedelmek legnagyobb Miniszterek, valamint második Fridrich és Jósef meg Pittnek példája nyilvánítja²⁴ lelkiisméretök ép-ségére és szándékaik és érzelmök nagyságára támaszkodván legkevésbé éleskedének a' bántalmak és bosszantások ellen, mellyekkel illettettek. II^{ik} Fridrich az ellene a' falakra magosabban felagatott szitkokat, és gyalázkodásokat, hogy jobban olvastathassanak alább ragasztatni parantsolta. II^{ik} Jósef 1782^{ben} 8^{ik} Junius alatt kiadott rescriptiumában (:holott az a' könyvvi'gálatot tárgyazta:) nyilván kijelenti, hogy őt a' személyes bírálgatás nem aggodalmaztatja, és miután mindenhez csak a' köz-jó czélzása illik, és kinek kinek főképp arra kell törekednie en magát (:kinek tetteit külömben az uralkodás fel-ségése minden vi'gálatoktól megovhatna:), példa gyanánt a' köz-törvény alól kivételtnek nem véli. Az Angolyokat nem említem, mivel ezeknek Miniszterei a' szabadság hosszas szokása és gyakorlása által a' legfőbb polcz tetején is az igazgatóság alól kiragad-

²³ Az idézett helyek: „Marci Ciceronis libro quo Catonem caelo aequavit, quid aliud dictator Caesar quam rescripta oratione velut apud iudices respondit? [...] Non attingo Graecos, quorum non modo libertas, etiam libido impunita; aut si quis advertit, dictis dicta ultus est. sed maxime solum et sine obrectatore fuit prodere de iis quos mors odio aut gratiae exemisset.” – Tacitus, *Évkönyvek*, 4, 34–35.

²⁴ A három példa közül csak a' William Pitt (1756–1806) angol politikusra való utalást hagyja homályban a' szöveg. Talán Francis Thackeray éppen akkoriban megjelenő Pitt-életrajzát, vagy annak valamilyen ki-vonatát-ismertetését forgatta. Vö. THACKERAY, 1827. Az e kötetről írott híres Macaulay-esszé is kieme-li, hogy „ahol sajtószabadság van, ott a' kormányzóknak folyamatosan tiszteletben kell tartaniuk a' kor-mányzottak véleményét.” MACAULAY, 1834, 538.

tatva az emberkedő és férfias háborítatlanságnak neki edződtek. Másokat ellenben mind a' Fejedelmek, mind a' Miniszterek között p. o. Tiberiust és Sejanust már csekélységek is felizgatának, de az Istenes Julius az Istenes Augustus mind eltürek mind abban hagyák bosszantatásokat, nem igen mondanám úgyszólván Tacitus lelki mérseklettül vezéreltetve é avagy bölcsességből?, mert a' mik megvetve elavulnak megvallatoknak tetszenek mihelyt felindulsz.²⁵

§14.,

Noha már maga a' censor név hozzánk a' Romaiaktól származott legyen, még se jutott soha is annak az ősedős és dicsőséges görög és római régiségnek soha sem az erkölcsök római censorainak, soha sem a' Fabriciusoknak Papiriusoknak Cátóknak azoknak az olly nagy elméjü és roppant erényü halandóknak csak eszébe is más szintűgy halandó ember-társaik akár gondolatait akár véleményeit ezeknek közre eresztése előtt elnyomni, nem mintha a' régenten is erényeket ellenző 's üldöző némelykori időkben nem csak a' könyvszerzők, hanem könyveik ellen is kegyetlenség nem üzetett volna a' Triumvirok tisztjére bizatván, hogy a' legjelesebb elmék hagyományai a' nép' köz-gyűlése előtt a' forumon felégettessenek, de amaz emberi elmeszabadságnak gyilkolása, melly szerint valamely állításnak vagy gondolatnak vagy véleménynek közre bocsátása előtt nyaka szegődik, csak később kezdé divatozni. Valamely neme a' Theologiai Censurának már Theodosius Császár alatt nyugaton keletkezék, a' Constantinusok idejében pedig szintűgy a' Theologiai tárgyakban,²⁶ már valamennyire szigorubb alakban, gyakorlatban volta tudatik, de a' betű kinyomás (:typographia:) feltalálása és könyvnyomtatás gyakoroltatása előtt a' könyvvi'sgálat' járma kevésbé szorongatta az elméket, kevésbé nehézkedett rajtok, utóbb a' betű-nyomás fellelése után midőn már megelőző könyvvi'sgálat nélkül semmiféle könyv többé ki nem nyomtattathatott, a' censura is állandóbb formát vehetett magára, és vett is.

§15.,

Könnyű lenne a' censura historiáját, minden okai szövevényeivel együtt előadni azomban elég legyen e' helyen megjegyezni, hogy 1549 körül hatalmassabban kezdé divatozni, és kivált VI^{ik} Sándor Pápa 1496^{ik} esztendőbeli ediktoma, és X^{ik} Leo 1515^{ik} évbeli bullája szerint szorossabb formába szorították.²⁷ Galliában eleintén a' Püspököknél vala a' Theologiai censura jussa, de felállítatván a' Theologiai kar Párisban rászállott azon jus. Később jelesen a' Reformatiókor midőn az ellen főleg a' Jezsuiták viaskodtak a' parla-

²⁵ Az idézett hely: „moderatione magis an sapientia. namque spreta exolescunt: si irascere, adgnita videntur.” Tacitus, *Évkönyvek*, 4, 34.

²⁶ A kereszténység felvétele után Theodosius császár (379–395) ideje alatt kezdtek komolyabban korlátozni a „pogány” vallásokat, s ez részben cenzurális intézkedések bevezetésével járt. Viszont a pogány istenek-bálványok ábrázolásával kapcsolatban toleráns volt, amennyiben azokat művészi alkotásoknak tekintette.

²⁷ VI. Sándor pápa (1492–1503) *Inter multiplices* című 1501. évi (és nem 1496-os!), illetve X. Leó (1513–1521) 1515. évi *Inter sollicitudines* című bulláiról van szó, amelyek a nyomtatás szabályozását célozták.

menti végzésből és azon jus a' Theologiai doktorok öszevetétül gyakoroltaték mind-egyik Theologiai könyvnek vizsgálata mindenha két a' felett értekezendő doktorra bizatván. Mint kelle idő folytával a' 17^{ik} század elején a' Theologiai könyveknek nagy szaporodása miatt a' censorok számának nekedni? mint nem győztek többé még a' megsokasodott censorok is a' könyvek' szaporúsága mellett a' censurát miképp csúsztak a' szerint nem tetsző és helyben nem hagyott könyvek a' világ elibe, hogyan támadtak azután izetlenségek a' könyvvizsgáló doktorok között, hogyan még ezek egymás között tusakodnának, a' szegény könyvárosok és könyvszerzők tévelygő árnyék lelkek gyanánt a' Stiksz partján, miglen őket Charon áthajóztassa várakozni, 's a' szeretett tulsó rév felkarokat nyújtogatni kéntelenítetének rövidség okáért nem említendem elegendőnek tartván ezeket hegytetőlegesen érdekelni, hogy ebből is kitessék, miként vala nem kevés bajokkal öszvekötvé, mind az előbbi időkben mind más országokban a' censura. A' könyvek' bővsége valóban már Bécsben is fárasztja a' censorokat, nem régiben Lipséből oda szállított 1000 munkának vizsgálatlannak kelle maradni, és vissza küldetni.

§16.,

Miket nem mondhatnék ha a' censurának akár nevetségességeit, akár visszaéléseit (:melly utóbbiak azomban soha se fenytetnek úgymint a' prés-szabadsági vétkek érdekek szerint megbüntetődnék:) akár a' külföldön akár nálunk említeni akarnám, mi bőséges sőt tréfás lehetnék? annakokáért csak némellyeket a' terhes és szomorú tárgy forgatásának valamennyiben kiderültetése végett, és nagyon kurtán érdeklendek.

§17.,

Bizonyos ítélős egy mathematicai könyvben azon állítmányt, mely szerint az egyenes vonat legrövidebb, azért törleszté ki, mert soká hijába járván az egyenes úton en tapasztalása által tanítaték meg, mint vergődhetni az egyenetlen vonaton keresztül sokkal rövidebb úton az óhajtott ponthoz. Egy más Franczia Országban e' felkiáltást: „ma-foi” ne hogy bontránkozás [!] támadjon szintűgy minden hitvallási felekezettől érthetendő felkiáltással „morblen” cserélte fel.²⁸ Elhalgathatom a' honniakat, mivel minden a' mi nevetséges lehűz valamit a' kormányozók tekintetébül, miként serényen iparkodniok kell ne akár ki is, ki nevékben valamelly tisztet visel a' nevetkezésre okot szolgáltatassék.

§18.,

A' mi pedig a' censura visszaéléseit főképp nálunk illeti felette sokakat említhetnék sőt talán kellene említenem de csupán a' legközelebbeket nem fogom elhalgatni. Egynehány közelebb mult ország gyűlési nyilvános felirások külön a' dietai aktákon kívül kinyomatni megtiltattak. Gróf Majláth Nep. János kéziratja az urbérrül nem 9^{ik} hanem már 10^{ik} esztendőben nyomtatlan a' Helytartó Tanácsnál feledésben hever, és olly kevésbé kerítheti vissza kezéhez a' szerző, mint én kis munkácskámát a' magyar nyelvrül, melyet még több mint 10 esztendővel ez előtt a' Budai censurának át-kül-

²⁸ Az anekdoták forrása nem ismert.

dék, ez pedig a' Bécsinek felküldötte.²⁹ A' könyvszerzők kéziratjai, valódi tulajdonok, és ha csak ki nem nyomatnak, megegyezésök nélkül úgy tetszik idegen kéznél meg nem tarthatandók.

§19.,

Éppen most midőn ezeket irom egy előadást nemzetségem Tótországi jussai eránt, mellyekre nézve Ő Herczegi Magasságának a' Nádornak, és közelebb mult Ország gyűlés Rendeinek legkegyesebb közben járása mellett a' legjobb és legigasságosabb Fejedelem kegyelmessége, legjóságosabb határozata által a' kegyelem utja nyitott meg, és a' támasz irományoknak előmozdítása parantsoltaték, sem az itteni censor, mert nem literaturai tárgy, – sem a' megyebeli ViczIspány, mert nem tartozik a' megye politikai dolgaihoz, – sem a' Királyi Fiscus a' Felséges Királyi Kamara engedelme nélkül, – sem maga a' Királyi Kamara Budán, melly előtt az egész dolog mostanság forog, mert neki semmi dolga a' censurával, – sem akármellyik a' megfelelés terhétül rettegő könyvnyomtató, noha a' fent említett előadás a' hozzá mellékeltekt aktákkal, tanú 'ok levelekkel tökéletesen megegyez, de ha nem egyezne is meg az iratokat megtekintő Kamarát ítéletében nem háboghathatná, sajtó alá bocsátani nem akarja vagy inkább nem meri, ekképp van is nints is censura, ki szaladjon minden lépten Ő Cs. Kir. Fenségehez é vagy a' munka szünetek kurta nyugvásait vagy drágalátos idejit késleltethetvén vétkezze a' közügy ellen? eshetnének é éfélék [!], ha censura helyett pontra szelt büntető törvények alatt a' prés szabadsága meg lenne állapítva.

§20.,

Valóban szigorú törvények adattak és állattak fel már a' régieknél is az Istenek, Haza, emberek és polgárok iránt kegyetlenséget nyilatkozó szerzők és könyvek ellen. A' Peloponesus Várossai Diagorást száműzték és jutalom díjt mondanak fejére, az Efesusbéliek Heraclitust, mivel követ Isteneiket kikaczagá, üldözgették. A' görögök legbölcsebbjének Sokratesnek, mivel az Istenek' sokaságát egy mindenhatóságra emelé bürököt kelle hörpölni. Antiochus a' philosophusokat minden tartományaiibul kivezeté, többen a' Római Császárok közzül szinte a' philosophusokat és mathematicusokat Rómából kiűzték, jelesben Epicurus tanítványait több görög városok sanyargaták; Protagorás könyvei felégettettek, Pericles törvény-szék elibe idézteték, mert Anaxagorást védeni nem átallotta. A' görögöknek némelley könyvei Valerius Maximus tanubizonyysága szerint, mert a' hit vallás kötelékeinek tágulását segítini látszának a' Senatus meghagyásával é' célra rakott tűzön az áldozatok' Papjai által a' Római Nép' láttára felgyújtattak. A' 12 Táblák fej vesztével lakoltatták azt, ki másnak rosz hirt nevet hozó, vagy gonoszságot tulajdonító verset szerzett, az Apostolok cselekedetei bizonyítása szerint a' világra született Ekké'siának zsenge korában sokan a' világi dolgoknak követői közzül szabván az Apostolok' predikálását könyveket Magjára hordottak öszve, és felszámítván azok árát

²⁹ Dessewffy erre a kéziratára utalt: MISKOLCZY, 2009. Mailáth János (1786–1855) kéziratának nem akadtam nyomára.

kisült, hogy 50000 dénár hamuvá lön. A' nagy Constantinus Arius' könyveit tüzbe vetetni, s' azoknak eltitkolóit halállal büntetni rendeli, szinte azon büntetést szabta Arkadius és Honorius az Eunomius könyveinek elrejtőjire mostanság is sehoh se keményebb a' törvény mint Angliában a' vallástalan és rágalmozó könyvek és szerzők ellen olly anynyira, hogy a' Bírák egyenes lelkűségének a' törvények' sanyaruságát ollykor mérséklenni kellessék bizonyítják ezt Paine Tamás, Hunt, Kobbet, közelebről a' Morning, Chronicle nevű szerkesztője ellen,³⁰ és még is sem a' régieknél Theodosius előtt, sem az Angolyoknál még akkor sem mikor Gordon György 20000 zsványokkal a' fő Várost megháborította, és azután mikor a' tengeri hajós sereg össze esküdt, és később mikor Thistlewood lázzadást támasztván a' várost felbojgatta az Angolyok a' vélemények elfojtásában védelmet és orvoslást keresve a' könyv censura szárnyai alá menedékül sietni nem tarták tanácsosnak,³¹ sőt midőn Napoleon hatalmassága idejének szakában, az egynehány békére csillapult esztendőkbén maga ennek Nagy Britanniában irt könyvek és azoknak szerzőji ellen a' censura segedelmével gátot tétetni óhajtott volna, eme választ vevé Liverpool Miniszterétül: NagyBritannia törvényei a' sajtó szabadságnak ellenében elegendő minden bántalmat szenvedő előtt nyitva van az igazság, és ki is szolgáltatik, a' könyv censura pedig nem férhet össze a' szabadsággal. Olly igen fordít hátat a' censurának a' köz vélemény szerint egész Európában legmélyebb elméjű, és kimiveltségben legfőbb Nemzet, meglévén győződve a' sajtó szabadságot a' politikai, polgári hitvallási, szorgalmi, sőt még az erkölcsihez is legszorosabb összefüggéssel csatlakozni.

§21.,

Mivel pedig e' nemzet, melly minden nemű társasági és törvényes szabadságait a' polgári társaságban össze ment embereknek, a' jó igazgatással és köz-bátorsággal, és boldogsággal eddig elé leg szerencsésebben vegyíté és legjobban egyesíté miveltsége fejledezését és előmentét olly igen a' megelőző censura nélküli sajtó szabadságnak tulajdonítja, hogy köz mondássá vált nála, hogy igazán minden polgári társaság szabadságainak veszteségei helyre hozhatók, mihelyt pontra szelt fenyítő törvények alatt a' sajtó szabadság meg vagy on óva ez okért már tettel is, mellyet szemmel foghatunk gyakorlathatósan, és nem csak gondolhatósan eszmélve többé, így hát nem csupán elő, hanem tapasztalat követve is ki van viva, a' prés szabadságot nem csak a' polgári társaság céljainak és hasznainak, következőleg a' közbátorságnak, jó kormányának, és közboldogságnak semmi gátot nem vetni, hanem még az is egyszer smind meg van mutatva, hogy éppen ettől a' censurátlan (:és ha szabad így szólni:) heréletlen prés szabadságától a' halandóknak a' polgári társaságban minden törvényes szabadságai oltalmat és fenmaradást kölcsönöz-

³⁰ Thomas Paine (1737–1809) ellen *Rights of Man* című munkájának második része (1792) miatt emeltek vádat, minekutána Paine végleg elhagyta Angliát. Leigh Hunt (1784–1859) különböző újságok (*The Examiner; The Reflector; The Indicator*) szerkesztőjeként volt ismert. William Cobbett (1763–1835) 1810 és 1812 között két évet ült börtönben egy cikk miatt, ami az általa szerkesztett *The Register* című újságban jelent meg.

³¹ George Gordon és Arthur Thistlewood ügyeit Dessewffy ebből a' kiadványból (vagy ennek ismertetéséből) vehette: *Hgh-Treasons*, 1817.

nek. És mivel éppen ezen törvényes és társaságos oltalom alatt legfőbb Nemzete Európának polgáriságában és kimiveltségében legfelsőbbtségét elérte és megóvja, más nemzetek pedig azon mértékben, mellyben minden társasági és törvényes szabadságok védője a' prés szabadság náluk jobban vagy kevésbé megszorítva volt vagy vagyon Országjoknak, mellyet laknak föld-fekete, és nemzetök eredeti geniusza szerint miveltségök fejlődésében előmentek vagy késleletet tapasztaltak, nyilván valónak látszik előttem minden megelőző censura által, a' sajtó szabadság' korlátozására törekedő ideákat tévelygős alapokon gyökerezni kellenni.

§22.,

Nem is mozdít meg azok' véleménynye, kik ön Nemzetök' szégyenére azt valják, hogy a' prés szabadságának helye lehet Angliában, de nekünk censurára vagyon szükségünk, mert nekem ugyan úgy tetszik, hogy ezek nem vettek magoknak elég időt azon nevezetes kérdés meghányására a' prés szabadságot kellessék é az Angoly kimiveltség és szabadság foganataul venni, vagy nem inkább sikere é nagy részben a' prés szabadságának az Angoly kimiveltség és szabadság, mert történetesen lehetne megmutatni a' prés szabadságával az Angoly kimiveltséget és szabadságot egyszer'smind alaposabb szembetűnőbb és tetemesebb nevedését.

§23.,

Mi hasznost hozhat hát a' statusoknak egyátaljában a' megelőző könyvvi'sgálat, ha természetesen kívül egyebet nem is tekintünk, hasonlításba téve a' prés szabadsággal, és mind ennek mind amannak visszaélhetését összevetvén valóban nem értem.

§24.,

Az emberi dolgokban ugyan semmi se nyújt minden oldalú boldogságot, semmi se volt nints és nem is lesz soha tökéletes, de a' boldogság és tökéletesedés ingere Istentül belénk oltatott az emberi lélekbe, ebbe az isteni levég³² részetskéjébe. Valamint tehát a' legjobban felszántott földeken hasztalan vagy káros fűvek más még is hasznosakkal teremnek és azért mert tövis gyom gaz is, vidor növények között serdülnek ezeknek kedvéért a' perje miatt a' tenyészetet ha lehetne is akadályozni nem kellene, szintúgy az elmék' termékenységét és duslakodását a' censura által megakasztani vagy kevesíteni nem szükséges, mert valamikor valamely hasznos dolog visszaéléseinek elkerülése végett magát azon hasznos dolgot sarkából ki ütni kellene, annyiszor a' visszaélések szenvedendők, és nem a' hasznos dolognak elenyésztetése vagy gátolása, hanem a' visszaélések megfenyítése által kellene ezeket gyógyítani. Ha a' sajtó szabadság a' Statusoknak több veszélyt mint gyarapodást hozna, sem Angliának tetősége, sem Török Országának megvetemedése, sem II^{ik} József Császár alatt midőn a' censura kevésbé vala megszorítva, az Austriai Birodalomnak kivergődése magyarázhatandó volna, miután sok rosszakat mint már megjegyzém a' jókat feledésbe bocsátja, a' prés szabadságnak tulajdonítunk,

³² *levég* – 'levegő' Kazinczy a „lég” szót javasolta, a „levég”-ről Szily szótára nem tud: SZILY, 1902, 162.

mellyeket igazsággal neki nem tulajdonithatunk. Mennyiféle és hányszor hántunk neki olly rosszakat szemére, mellyeket közzénk nem hozott, hanem felfedezé és felmezteleníté, igazságsértő akár mi dolog vádlásában úgymond Cicero a' jók' elmellőzése mellett, csak a' rosszaknak előszámítása és a' hjiányok' kiválasztása.³³ Nem mondom a' censurát, hol nagyobb hol kissebb rossznak nem lehetni, de ez minden rosszul mondható, ám de magában, és maga által és természete szerint nem vétethetik a' censura jó intézetül, a' prés szabadság pedig minden vissza élési ellenére is (:mert ezeket elérheti és korlátozhatja a' törvény természete szerint:) leg hasznossabb intézetül szolgál a' Státusoknak, mert a' hol és a' míg nem olvastak még az emberek könyveket, ott nem kártékony a' prés szabadsága, a' hol pedig már olvasgatnak ott szükséges is a' miveltség kifejtésének és késleltetés és siettetés közt elindítandó menetelére. Mindenhol a' vélemények írók és olvasók közt minden tekintetben suly-egyen szokott következni, hol a' végrehajtó hatalom nem a' megelőző censurának, hanem a' sajtó vétkei ellen felállított ítélőszékeknek és törvényeknek engedi által a' polgárok' értelmét, és a' tenger sikjain a' hajó kormány mellett ülő kormányos gyanánt nem minden szeletske fuvalmát, s nem minden habnak hullámát rettegi. De boldogabb szeleket bévárni, s azokkal véelve, a' hajót a' rév-partra bévezetni tudja.

§25.,

Mind azok szűk és kiseded tünődések ideák és eszméletek tehát, mellyek a' censurát alkották, és mintegy nevelik, azután pedig folytában szüntelen új meg új egymással ellenkező többnyire habozó és vagy tétovázó általánosságú és tág magyarázatú vagy felette szoros szabású rendelkezésektől tápláltnak s a' censorokat gyakorta olly ellen homlokú utakra taszítgatják, mellyek egyikén azon egy gondolat és kitétel, melly felett az egyik censor elijed és eliszonyodik a' másik nevetközzék, és az nyájasnak és derülten ált nézze az uralkodás felségységét és tekintetét (:hatóvoltát:)³⁴ nem kevésbé meghomályosítja mint megtöri és helyesen mondja Tacitus³⁵ gonosznak azon törekvést, melly a' ránk rohanókrul feledezve bizonytalanoktól elrémül. A' sajtó szabadság valóban, melly nem csak az előmeneteleket meg óvja, hanem a' vissza sikámlásokat is eltávoztatja, mind az igazgatókat, mind az igazgattattakat neveli, mert azon egy ember értelem ha az erők céljok és nemük külömbsege szerint a' hova fordítatik valamint az erőművek' mechanismussát szintűgy a' polgári társaságét is rendezi és keresztül viszi tökéletesíti, innen minden nézetek szerint tudósabbak s egyszer'smind miveltebbek és engesztelhetőbbek az emberek, hol a' prés szabadsága divatozik, mert ez minden nemü minden oldalú ki-mivelődésre és csinosodásra vezet, holott a' censura csupán az egy részletire és oldalura. Csak nem az egész Francia felforgatás zajos lebuзongása alatt száműzve volt a' prés

³³ Az idézett hely: „praetermissis bonis malorum enumeratio vitiorumque selectio”. – Cicero, *A törvényekről*, 3, 23.

³⁴ *tekintet (ható mivolt)* – 'tekintély, hatalom, autoritás'. A „tekintély” szó mai alakját Kossuth Lajos csak az 1840-es években honosította meg. Lásd SZILY, 1902, 331. Némi zavart okoz itt, hogy a szöveg a „hatalom” szónak is egy mára kihalt szinonimáját használja: „hatóvolt”.

³⁵ Az idézett helyet nem sikerült azonosítani.

szabadsága hol ama hol eme párttul lévén a' censura kormánya megragadtatva. Hasztlan fordul a' sokság zavarító szenvedélyeihez az író mikor egy másik, a' nép' nemesebb indultaihoz és értelméhez fordulhat, és a' zendítő nyilván ünnepélyesen és törvényleg megítéltetik és bünhöd, hol a' sokság' kereset és élet módjáról a' kormány és intézmények gondoskodtak, hol végtére az igazgatás valami[nt] Recz Cardinál javasla bársony keztyükben erős vas kézzel a' gyeplőt tartja.³⁶ A' kormányozás tudományát és mesterségét tehát a' 19^{ik} században a' censura ki nem meríti többé.

§26.

Mivel ez okon a' censura és falak közzé szorított felelőségtelen könyvvi'sgáló gyülekezet sem az íróknak eszek 's tudományok nyakszegése vagy csonkúlása, vagy eloltása vagy igaztása, sem a' kormánynak a' valóság' elfedezése, sem a' közönségnek a' gondolatok és vélemények' elfojtása, sem a' lángész röpüléseinek a' hivatalos censorok' irigysége, és vágytársisága,³⁷ sem a' szabadságnak az önkény halklatjai (:silentia:)³⁸ és árnyékai ellen biztosságot nem nyújt, valóban nem látom, mint lehessen azt a' sajtó szabadság ellenére védelmezni.

§27.

Ellenben a' gondolatok tanitmányok, tudományok és művészetek javítására tökélltesülésére és előmentére, mi nagyobb és sikeresebb eszköz és segéd található a' sajtó szabadságnál? Mi az a' mi a' hizelkedést kiküszöbölve, a' gántokat és gantsokat a' polgári társaságban, a' Fejedelemnek és a' közönségnek bátrabban és biztosabban 's még sem a' védelem lehetsége és közrebocsáthatása nélkül a' szidalmazónak pedig bünhödése mellett is úgy beadja mint a' prés szabadság? Mi teszi kevésbé gyanússá az érdemlett magasztalásokat? a' prés szabadság. Bár mi kérdés akár kiktől, és bár mennyi külön elméktől felruházott mindennémü nézeteit, mi világítja fel legjobban? a' prés szabadság. Mi az a' mi minden embert a' polgári társaságban, és így minden polgárok' egész értelmességét, minden polgár' értelmét, akár mi féle tárgyban ítélet mind vevésre mind adásra, a' nélkül, hogy az vagy elhatározó legyen vagy végrehajtassék, bocsássa vagy meghivja? a' prés szabadság. Mi az a' mi az elmék és tanitmányok különbségét mozgásba, vágy-társiságba, melly azután (:ha nem háborítatik az igazság üdvösségére, és polgári tarsaság' javára suly-egyenre csillapodik:) helyhezi? a' prés szabadság. Mi az a' mi az elménkbe vetett bizodalmat mérsékelni a' mások véleményét pedig nem becsmérlni, hanem fontolgatni tanitgat? a' prés szabadság. Mi az, a' mi az Istentelenséget, dölyfet, hiúságot, fősvénységet, uralkodási vágyat bujaságot kivált a' hatalmasakban még a' törvényeknél is sikeresebben fékez? a' prés szabadság. Ön magában ön keblében eltévedései és túlságai ellen gyógyító szereket talál, a' vétkes író, a' vétek vagy bűn idomzatja szerint

³⁶ Retz kardinális, Jean François Paul de Gondi (1613–1679). Az említett helyet nem sikerült azonosítani, Dessewffy valószínűleg Retz memoárjának valamely részletére utal.

³⁷ *vágytársiság* – 'vetélkedés'. A „vágytárs” helyébe a „vetélytárs” csak az 1830-as évek derekán jelent meg. Lásd SZILY, 1902, 373.

³⁸ *halklat* – 'csend'. Egyedi szóalkotás itt.

a' törvényes büntetés alól ki nem ragadván, és ezen annyi és tetemes javakat az emberi életben, és társaságban ne tartsuk a' leg drágatossabbaknak, kivált midőn valamint gyakran törvény pótlékul, úgy igazgatási segédül kellessék vennünk a' prés szabadságát, mert az hogy nagyobb bölcsességgel szükséges igazgattatniok az embereknek, a' hol prés szabadság van megállapítva, ez nem csak nem káros sött üdvösséges, mert a' Statu-sok és Országlások' virágzása, nem annyira azt kívánja meg, hogy könnyen kormányoz-tasson, minthogy jó előre látólag és bölcsen, és nehogy a' kormány, a' rábeszélés és meggyőzés útján gyeplőztetendő elmék és akaratok hatóságában kevesebbet bizzék, mint akár a' fény körü tekintet akár a' testi erő hatalmával.

§28.,

Valóban soha se tudta megemészteni azon ellenleges célzatokat, mellyek szerint egy részről a' klasszika régiség tanítmányai, oskola intézeteinkben a' szelíd tudományoknak és szép művészeteknek alapul szolgálnak, más részről azomban a' sajtó szabadság censura által szorítatik meg, továbbat azon ellenlegességet, mellynél fogva külföldről, hol semmi vagy enyhesebb censurát gyakorolnak országukból kiküldött pénzes munkáért, könyvek béhozattathatnak, 's itthon árultathatnak, a' monarchiában irattak pedig megelőző keményebb censura alá vétetnek, végre ama harmadik ellenletességet sem, melly azon egy időben, midőn kormányunk intézményeink, belső rendelkezéseink újra formálását szorgalmaztatja a' prés szabadságának kedvezni nem látszatik, – olly egy országban pedig, hol a' két ágozatú Evangyéliomosok, elhatározott törvény erejénél fogva szentséges és világi esméretek végett kultartományokat járhatnak a' censura intézetét, a' sajtó szabadságának elibe tenni, már éppen ellenletesnek látszik előttem. Ha valamelly apa így szólna Fijához: Édes Fiam! szabad vagy mehetsz a' hova tetszik; de valahányszor oda igyekezendesz hova nem kell 's nem szabad menned nem foglak ugyan megbüntetni; de mielőtt elindulj, ne hogy oda mehess bészarlak; – jó ugyan az atyai szándék, de az illyen apa fiát a' szabadságtul megfosztván belőle bizonyára nem fog soha egyebet fogolynál és rabszolgánál formálni.

§29.,

Fiatal korom óta mélázáshoz szokván a' tettleges élet nyomorúságai, fáradozásai, gondjai, 's tünődései között is olykor arra szabad veszteg időt levéln nem egyszer hányám vetém magamban, mint lehetne azon emberi természetünkbe belé olytott határozhatatlan társasági tökéletesülésre ösztönző ingert melly az olykor nem rossz, olykor pedig magokban ugyan rossz, de a' dolgok' összeköttetése miatt türhető helyzetű, és így jó intézetek' felmozgatására vezet, ama másik a' polgári társaságnak szintűgy hasznos és hasonlólág emberi természetünkhöz ragadt renyheség tartósság és megmaradandóság szellemével össze eggyeztetni, és valóban semmit se találtam ezen eggyeztetés' eszközlésére alkalmassabnak a' prés szabadságánál, mert az mindenkinek minden tárgyra nézve legszabadabb alkalmat nyújt minden nemű és oldalú vetekedésre a' nélkül, hogy valamit vagy meghatározzon, vagy végrehajtszon, vagy a' vétkes ironak példa gyanánti nyilvános megfenyítését akadályozza, nem sebes vágatva érlel minden mértékű és minémü-

ségű elméknek kínálkozik a' virgonczabb és hathatós értelmeket nem távolítja nem keseríti el, a' középszerűeket sem nem szóllítja fel, sem vissza nem veti, a' piczinyeket nem tolja el se nem ápolja, mindnyájok igyekeztenek, tudományának és gyakorlatjának táplálatot szolgáltat, e' szerint nem sebesen haladó, hanem az ideáknak mérsékelve fejlődő haladását, melly a' feletti mozgatóság, és mozdulatlanság közepette essék azon valószínűséggel, hogy mindég csak a' legértelmesebb elmék fognak minden időkbán végtére győzni segíti. Nem is kell tartani ettől a' szakadatlan elme mozgástul, mert minden dologban a' mozgás teszi az életet, melly valamint e' világon örökös nem lehet, úgy mértéketes mozgás mellett minden dologban messzire terjedhet, valamint az előlépés' elején, valamivel sebesebb úgy lassabb az előbbmenet haladtakor, és csak estekor sebesült mozdulattal szünetre hajolván, és mintegy végbe süllyedvén.

§30.,

Azt is a' sajtó szabadság javai közzé kell számlálni, hogy az írókat körültekintőbbekké, és mélyebb látásuakká teszi, mert a' censura törleszt, de nem fenyít, és a' mit elnyomott az nints kítárva az olvasó közönség ítéletének, azért nem csak az Igaznak, hanem a' Szépnek is, melly nem egyébb mint a' Derekas tündöklésének érzete követi a' prés szabadságot, mert miután a' helyesen írásnak fő alapja és kút feje az okosság, nem félelemből a' censurának vissza tetszeni, és így nem a' hijában értelmeskedni akarás, hanem az oktalanság büntetésének tartásánál fogvást fognak az írók okulhatni. Továbbat a' hol sajtó szabadság uralkodik, ott csökken mind az a' nevelés, és felette izgatós érzékenység, mind ama majmokhoz illő áhitozás, más ártatlanságának fájdalomain legelőzni, ott kevesebb hitel tulajdonítatik a' rágalmaknak, miáltal ezek gyérülnek a' rágalmakat hirtő félelme miatt ki ha nyilván fenyítetik a' vádloznak jó hire neve szinte azért mert veszedelemben forgott még inkább kitűnik, soha senki, ha hogy erények tettetése, és vétkek szeretete közzé nem szorult, ön személye kedvéért nem retteg a' sajtó szabadságától.

§31.,

Már a' mi az okoskodásokat illeti, ha erőtlenek, bár mi kellemetesen adassanak elő a' prés szabadsága nem lévén korlátozva, hasonlólag nyájás és tréfás czáfolókra találhatnak, most nem ritkán némellyek azon törik fejeket, hogy emezt, vagy amazt kivívják, legkisebb gondjok se lévén igaz é vagy sem, és ha a' censura helyben hagyta, azt gondolják, hogy magokéva tették az Igazat, az ellenokok bé nem vétetnek elnyomatnak, így formálhatlan mind a' köz-vélemény, mind nem nyilatkozhatik, valamelly köz szellemben, így hamu alatt terjed a' tűz, egy szikra lobbanthatja fel a' zsaratot, innen azután az igazgató és igazgattattak közt a' titkos ellenzet, melly megszűnne a' tellyes sajtó szabadság mellett, mert a' vélemények viszonos ellenkezések által tisztulnának, és így az a' megtisztult lenne az, a' mi reá beszélne a' mi meg győzné, e' szerint minden időben vezér ideára kaphatna az országoló szék mikor mihez fogjon, és a' köz-üdvösség, és béke kedvéért meddig vigye. Holtából támadna fel a' Nemzet, nemzeti életet élni kezdene, és nem úgy mint most némelykor történik a' külföldi írók vagy könyörületességét vagy megvetését aratná. Mert csupán a' dicasteriomi irományok a' törvényhatóságok Jegyzőkönyvei az

országgyűlési és választottsági tanátskozások, kivált mikor még áll a megelőző censura nem elegendők valamely nemzet állapotja akár esmeretére akár javítására. Most gyakorta igazak helyébe a kedves dolgok hallása óhajtatik, ezek mondódnak, ezek hallatnak, hányadik keres igazságot tudatlanul fekügyék mint a vadász ki a szaladó nyulat kergeti? hányadik törekszik vetélkedés által hozzá közelíteni, és ha lehetséges ezt elfogni? Tehát a censorok gyülekezeténél legyen az egész nemzet értelméről az ítélet? és alkotmányos Országban a nyilvánosság csupán a törvényhatóságok, dicasteriomok, és minden harmad évben tartandó Országgyűlések szavaiban és iratjaiban ne lelhetessék fel, az Országgyűlés és választottság közti időkben pedig a censorok gyülekezete minden gondolatot minden véleményt csonkíthasson, eltilthasson? Az országgyűlés ideje alatt pedig az egész nemzeti értelem a gyűlési és választottsági szólló tagok értelmére és tudományára szoríttassék. Hogy az Országgyűlésen a választott vagy kinevezett ki küldöttségek tagjaiban a nemzeti értelem fő ereje legyen, és hogy oda össze foly egy része a törvényhozó testnek, hogy a Fejedelem a Statusokkal hozza a törvényeket az Országgyűléseken azon senki se kételkedik, de abbul nem következik, hogy egy alkotmányos Országban a közdolgozokról a sarkalatos törvények értelmében, (:külömben nyilvánlag büntetendő:) akár melly polgár az országgyűlés alatt is véleményét megelőző censura nélkül is sajtó alá bocsáthassa. Mert még a paréj ültető is, a mint a Római közmondás tartja, olykor helyeset szólhat.³⁹ Valamint semmi úgy legkevésbé észbeli külön kereskedésnek kellene léteznie, egy alkotmányos országban; maga ama nagy és mélyen belátó kedvezője az Aristocratának Montesquieu, nem ritkán két többséget divatozni állított egyet a tanátskozó palotában a Senatusnál, egy másikat a Palotán kívül nem egyenlőséggel de összehangzatra tétetni javaslá.⁴⁰

§32.,

Úgy tetszik meg és meg kimutatám miként egyáltalában sem a megelőző könyvvizsgálat, ha nem is tekintjük visszaéléseit oltalmazható, sem pedig a sajtó szabadság minden viszsza élései mellett, mihelyt vétkeiket illendően és szorosan kitűzött törvények fékezik alapos okokkal megtámadhatatlan. Adja Isten! hogy ezen magosabb néző pontbul terjedékenyebben és mélyebben ható észrevételi füstbe ne menjenek, miután minden Európai Országoknak mostani, hol jobban hol kevésbé pezsgő állapotjában minden akár fojtogató akár gerjesztő orvosló szereket a sajtó szabadságánál kevésbé sikeresebbnek tartok, mert minden egyebek, hogy Tacitussal szóljak⁴¹ az emberi természet gyarlósága mellett későbbben hatók mint magok a nyavalyák, és valamint a testek halkal nevedeknek hamar elenyésznek, úgy elméket és igyekezeteket elébb nyomhatod el, mint vissza hívhatod, t: i: bészínli magának a gyarlóságnak édessége és az eleintén kedvetlen renyheség végtére szerettedik. Országunk és szomszédjaink jelen állapotjában pedig dugoskodhassunk vagy zsiabaszthassunk é még ezután is mostani több tekintetek alatt csene-

³⁹ „Oltor enim etiam quandoque oportuna locutus est.”

⁴⁰ Dessewffy itt a következő helyre utal: MONTESQUIEU, 2000, 61–64.

⁴¹ Nem sikerült azonosítani a helyet.

vésző ártalmas és disztelen renyhességünkben? minden kül 's bel dolgaink részre hajlatlan fontolójának ítélete alá bátran alá terjeszteni. Én ugyan ki a' jelen javakkal való éleést mindég a' szerint, hogy a' jövendőknél ne ártsanak tartottam, legtanácsossabbnak azt gondolom, hogy a' magyar alkotmánynak valódi okfejei a' sajtó szabadság világát nem rettegik, mert az Aristocratia még Cacocratiára⁴² nem hajlik, a' legjobban nevelt, és legnemesebb lelkű polgárokból áll. Aristos t: i: azt jelenti a' legjobban, a' többiek, mellyek nem alkotmányos dogmák, mindenkor az ország be 's kül állapotja szerint változandók valának. Mi legyen pedig mind a' köz, mind a' különletes jussokra nézve nálunk alkotmányos, azt ugyan a' prés szabadsága minden oldalú nézetek szerint kifejtetni [!]. Ha a' mit érzek mondanom szabad a' sajtó szabadság félelmében, valóban nem csak szív hanem észbeli kis lelküségét is szemlélek.

§33.,

Mind ezeket némelyek kik csupán ön bölcsességekben megnyugszanak a' nélkül, hogy mások gondolatjait az időket a' dolgok és a' polgári társaság és az emberi lélek természetét, mélyebben fürkésznél méltóztattak volna, majd a' gondolhatóságok közzé számlálандják és borzas szemöldökkel le-nézendik. De könnyebb lesz ezeket fitymállani mint megczáfolni, mert a' censura szüleményeit az az: a' szabad és minden oldalú elme-vetélkedések gátlásainak következményeit látjuk és tapasztaljuk a' vélemények lappangva terjeszkednek és a' fojtogatás alól kitörni iparkodnak ha szabadon előállhatnának fellehetne azokat világosítani, tisztulnának. Hát ki tiltja el a' kormányokat azon ideáknak, mellyeket a' köz-jóra üdvösségeseknek tartanak, kinyomás segedelmével elvettetni és elhintetni? hiszen kezökben vagyon a' jutalmak és ösztönök eszköze csak ne akarjanak semmit is egy oldalú nézetek után semmit részre hajolva valóban díjak és gerjesztések nélkül is minden valamit nyomó elméket, minden őszinte kebleket, minden jó és derék embereket részekre fognak hajlítani, és mivel ők bírják a' hatalmat bizonyosan a' különletes javak felett a' közjavaknak nem sokára diadalmat fognak szerezni.

§34.,

Nem is kell azon felakadni, hogy a' sajtó szabadság kezdetekor, nem csak sok rossz hanem sok rosszul irt könyveket is fog szülni, 's áhitva mohón olvastatni, de ezen esetre nézve is áll a' közmondás: „soha se beszélend jól a' soha rosszul beszélő” majd kifórr a' pezsgés, 's alább szálván a' salak maga a' forró buzgás elme érettséget és csendet fog maga után hagyni, és az áradó Nílus gyanánt árvizek apadása után gyümölcsöző és áldással tellyes termékenységet szerte szét elterjeszteni.

§35.

A' censura és a' sajtó szabadság természete ki lévén fejtegetve, és összehasonlítás mellett mind kettőnek következményes tetőlegesen (vagy általánosan) vagy kivontatólag történetileg felvilágosítva tekintsük már most a' censurát ha nálunk törvényesen béhozód-

⁴² *cacocratia* – 'a legrosszabbak uralma'

nék, 's legelébb is kérdem a' mostani az örökös birodalmakkal fennálló csatlakozásunkban miután nálunk szabad alkotmány divatozik, ott pedig még csak óhajtatik, nem lenne é nálunk veszedelmes a' törvényesen béhozott censura? és történhetnék é, hogy nálunk ne ugyan azon elveken alapuljon, mellyen a' Bécsi, kívált midőn a' javallott czikben a' tellyesítő hatalomra kirekesztőleg van bizva a' censorok választása, és ama habozó messze kitárt általánosság szerint, hogy t: i: a' vallások, (és pedig csupán a' bévett vallások) az országos alkotmány, az igazgatás, a' személyek becsülete (:minden szándéknak tellyességgel tekintetbe nem vevése mellett:) ellen írni nem szabad, a' köz iratok vagy azok helyeinek a' sajtó alá vagy nem bocsájtása a' censurának engedtetik. De a' mint nekem tetszik még más hízányokat is árúl el (:a' szerkeztetéseiket el mellőzvéen:) az említett czik magára a' dologra és annak érdemére nézve semmit sem említett az író védelméről és védelmezőjéről, következőleg a' censorok gyülekezetét vádlókká és bírakká egyszerűsmind által változtatja. Az 1805^{ik} évi 8^{ik} czik szelleme szerint ki nem rekeszti a' nevetlen írókat a' rágalmazó irományokat a' rossz hirbe hozóktul nem különözi, holott nem minden elhírelés rágalom, de minden rágalom rossz hírbe hozás egyszerűsmind. Előre látását az úgy nevezett Utánnymtatásra (:melly fosztás nemének kijelölésére még római szót se tudok lelni:) ki nem terjesztik, a' censori gyülekezetnek megfelelőségét csupán a' sajtó alá bocsátásra nem pedig a' nem bocsátásra szorítja. Az okok mellett a' censura által eltiltott könyvvizsgálatot olly módon veti a' Helytartó Tanács dicasteriomi önkényére, hogy ez mikor az eltiltásban meg egyez ennek okait se tartozik többé előadni, ha pedig a' köny[v] ki jövetelét meg engedné az engedelmet nem bizonyos idő alatt kiadni kötelezessék. Az oskolai köztanításoknak szánt könyveket a' tanitmányokra nézve is, mellyeket magokba foglalnak csupán a' tellyesítő hatalomnál választott censori gyülekezet alá vetvén, és így a' tanitmányi országos alvlasztottságnak (:melly még ezen öszeveleges országos kiküldöttségben még nem rostáltatott:) munkálatjától elvonván a' nemzeti nevelés elveit, az 1791^{ik} évi 15^{ik} TörCziknek ellenere egészen és kirekesztőleg a' végre hajtó hatalom' határozatja alá veti.

§36.

Miután a' megelőző censurának rendelkezései törvényeink előtt eddigelé esmeretlenek minden magyarnak ha megtartja a' törvényeket úgy valamint minden magyarnak szabad gondolatjait kinyomatni, és akár az író akár a' kiadó akár a' nyomtató ellen csupán a' törvényes út után nyílik meg a' politikai.

§37,

Égész törvény testünkben csupán 1791^{ik} évi 26 és 76 TCzik említi a' censurát, de ugyan ezen esztendőnek 15^{ik} a' sajtó szabadságáról is emlékezik, és a' nemzeti nevelés elveit a' tanitmányi ki választottság által előterjesztendőknak parantsolja a' 67^{ik} pedig nagyon bölcsen és előre látólag a' censuráról javaslandó czikket a' tanitmányi választottsággal egyget értőleg javaslandónak rendeli, és így a' felhozott 15^{ik} a' sajtó szabadságát megálapító cziknek szelleme és a' nemzeti nevelés elveit Ő Felsége és a' Statusok által Országgyűlésén meghatározandó elvei szerint következőleg az ugyan azon esztendei 10^{ik} Czik

melly Magyar Ország függetlenségéről szól lelkében, mely tehát a' Bécsi censurának a' magyarba valamely befolyásának lehetőségeit semmikép nem engedi annál kevésbé illy befolyhatást tulajdoníthat. Az 1791^{ik} évi 26^{ik} czikjének 5^{ik} czikkelyében szintűgy említetik ugyan a' censura, de a' két Evangelikus felekezet symbolumi és Theologia és imádásos könyveire szorítatik, hogy ezek különös általok választott, és a' Helyt. Tanátsnak név szerint béjelentett censorok felügyelése alatt kinyomás alá mehessenek így hát még ezen törvényben sem bizatik a' végrehajtó hatalomra a' censorok' kinevezése, hanem az 1791^{ik} évi 15^{ik} TCzik értelme szerint, csak azok tartatnak fel a' tellyesítő hatalomnak, mellyek a' kétségtelen felvigyázói Királyi jusbul folynak.

§38.

A' Statusoknak befolyását a' nyomtató műhelyekre és könyv kinyomtatásokra régi törvényeink is bébizonyítják. Az 1553^{ik} évi 24^{ik} és 1559^{ik}nek 45^{ik} czikje. Az elébbi így szól „a' mit pedig a' tévelygős könyvek kinyomtatásáról Felsőséged által említetett arról a' Statusok a' magok részéről semmit sem végezhetek, miután valják hogy jószágaikban erről nints tudomások,[ⁿ]”⁴³ több foglaltatik e' szavakban, mint első tekintettel jelenteni látszanak, de nem akarok most ebbe bele ereszkedni, nem kedvezők helyett igazakat keljen szóllanom, mivel szabad és míveltségre törekvő nemzetnél legvalódibb szabadságra megszorítását kellene hoznom emlékezetbe. A' későbbi czik a' régi kalendariumot törletti el, és az újat rendeli behozatni azonnal elvesztendő papi jószág díja alatt, ha valamely egyházi szónok a' régi újra formált kalendariumot kárhóztatná vagy eltítaná a' szabad kir. városokra és Földes urakra, ha az ót kinyomatni méréselnék 1000 forint dij annyiszor mennyiszor fejeskednének Ő Felsőge által kiszabandó lévén.

§39.

Mi csuda hát, hogy a' hon lakói mind inkább meg inkább érezvén a' kimivelődési fejlődésnek⁴⁴ szükségét újabb időkben a' censura jármát és visszaéléseit olly igen fajlálák? Ha csudálandó valami, azt kell, hogy azon idomzatban, mellyben a' nemzeti kifejlésnek ösztöne, mind inkább inkább kinyilatkozott, a' kormány ezt nem a' sajtó szabadság esz-koze által mérsékletre, és sulyegyenre vezetni, hanem a' censura által inkább elnyomni, és így felboszantani jónak véli, mind a' Jósefnek ideje minden nyom nélkül eltűnt, és a' kimiveltség' fejlődését, és nemzetiség' érzetét, (melly két dolgot egymástól elválasztani mindenha és mindenütt az országoló székeknek is káros és a' birodalmaknak és polgárok-
nak szerentséjére haszontalan is vala:) érezhetőképven fel nem ébreztették volna. Lásuk egynehány példákban mi történt a' halhatatlan II^{ik} Jósef kimulta után. Bizonyos censor Abauj Vgye kerülő levelét a' magyar játék színről megherélé, a' Budai könyv-
visgálgató pedig bizonyos Jósef Császár dicséreteit kürtölő szónok munkáját meg

⁴³ Az 1553:24. tc. *Librorum haereticorum editio, et impressio – Az eretnek könyvek kiadása és nyomtatása* címet viseli. Dessewffy fordítása viszonylag pontos. MÁRKUS, 1899b, 352–355. Az 1559:45. tc. címe: *Telonia sicca distrahantur – A száraz vámok eltörlése*. Dessewffy a vámszabadság kérdését nyilván a könyvek szabad áramlásával kapcsolta össze, ezért idézte itt e passzust. *Uo.*, 468–469.

⁴⁴ *fejlés – 'fejlődés'*

akasztani jónak tartá, még Mendelsohn Phaedonjának fordítása sem kerülhet ki a csonkításokat.⁴⁵ 1792^{ben} egy Magyar Ország állapotjáról szolló könyv a magyar Cancellaria akkori Referensétől e' tárgyban azon jegyzékkel vetteték vissza, hogy kinyomást nem érdemel. Millott közönséges históriája fordítása,⁴⁶ és egy más országállapot (:statistica:) a' magyar nemzeti szorgalomról valamennyivel buzgalmassabban, és híjánysabban lévén írva éppen akkor a' megtiltott könyvek közzé téteték, midőn a' Szuhányinak munkája az országok' romlása eredetéről és tovább terjedéséről (:noha színre ezen évben, sokkal hevesebben viva lett légyen:) átbocsátassék.⁴⁷ A' magyar országgyűlésről és annak szerkeztényéről' szolló egy értekezést a' Felső Magyar Cancellaria' a' Helytartó Tanács által szintűgy az eltított könyvek nevében sorozá. Végtere a' Helyt. Tanács Julius 25^{én} 1793 egy tudomásul adás (:intimatum:) minden kiváltsággal felruházott könyvműhelyeket sajtó műhelyeket Fiskalis per fenyegetése alatt a' politikai után, mintegy egygyetlen vágással elenyészteté, – innen erede, hogy több Megyek nevezetesen Abaújvár 10^{ik} Junius és 19^{ik} Augustus 1793 Gömör 9^{ik} November Bihar 30^{ik} September alatt Ő Felsőgének hatalmas representatiókat alázatosan elébe terjesztettek. Végtere ama nevezetes és halhatatlan Barsi felírás, a' néhány esztendőkkel a' legközebbi országgyűlés előtt világot látott légyen.⁴⁸

§40.

3^{ik} Károly király ideje óta 8^{ik} Febr.tul 1726 – 16 Majusig 1826. minden a' censurát és könyvnyomtatást illető leírások határozatok tudomásul adások, már belé tudván a' Jósefi idejeket is itten író asztalomon szemeim előtt fekszenek ha mind ezeket egymáshoz illeszttem mennyi ebbe a' legfőbb nyomosságú és nyomatéku tárgyban? Egy század lefolyta alatt, öt egymást követő Fejedelmek alatt a' habozás és hol elő hol vissza lépés, némellykor egy azon Fejedeleme alatt, tehát egy század terjedéke alatt a' sajtó szabadság által, hogy úgy szóljak felnyithatandó és felmelegített elmék' zajgásai között tetemesebb 's még is csendes és egyformább haladású előléptetés, és miveltségi lépcső és garádics a' mostani időig nálunk nem vala elérhetendő, mert abban hibítunk, hogy a' kimíveltséget nem egybe függő összeségében tekintjük, hanem hol kirekesztőleg az erőművek és kéz mesterségek fortélyaira, vagy a' külső ékeskedést és fényűzést illető művészetekre, hol a' szelídebb tudományokra, hol az Isteni 's emberi és vagy Theologiai, vagy mértékszám, vagy bölcselkedő, vagy test-tüneti, vagy szorgalmi, akár politikai akár jussosi akár erkölcsi, akár történeti, akár katonai esmeretekre szorítjuk valamelly nemzetnél a' kimívelődést, holott az előhaladás, öszvehangzat, 's viszonos segedelem 's támasz mind ezekben

⁴⁵ Moses Mendelsohn (1729–1786) művének 1767-es Geleji József-féle fordítása nem jelenhetett meg. Deseffy inkább erre a kiadásra utal: MENDELSSOHN, 1793.

⁴⁶ Claude-François-Xavier Millot (1726–1785) e sok kiadást megélt munkájáról lehet szó: *Éléments d'histoire générale ancienne et moderne* (1772–1783). A történeti értekezés első két könyvét Versegly Ferenc fordította magyarra (MILLOT, 1790–1791), majd a munkát utóbb a Helytartótanács visszavonta, s Verseglyre egyházi jogi büntetést róttak ki. Az úgyról lásd DONCSEZ, 2009.

⁴⁷ SZUHÁNYI, 1792.

⁴⁸ Ezekhez lásd HORVÁTH, 1886, I, 80–85.

teremti elő a kimiveltséget. Nem mintha mind ezen tudásokban mindenkinek jártasnak kellene lenni vagy az lehetséges volna, de mindenkinek kivált a maga nemében szorgalmazkodóhoz minden tudományok és művészetek rokonságát és testvériségét, valamint mind csatolódnak egymáshoz a közjó tekintetében illő esmerni, ne hogy eggyik a más igyekezetét becsmérleje, hanem inkább visszonoosan egymás elméjével, és tudásával élni, és értelmesülni mind akarjon mind értsen; az uralkodás pedig, semmiféle elme iparokat, akármi eszközletek által soha se akadályozza, hanem mindeneket ápoljon, és lelkesítsen, mert a hol csak ön hasznára a vígasztalására szabad elmét mívelni, a ember ideájit gondolatit, és véleményeit, mi előtt köz vizsgálát alá jöjjenek, a azokrol minden kinek tetszik ítéletet hozhasson eltemetheti ott kevesen fogják méltónak tartani a gondolkozás fáradozásait és az értelem kimivelődését, ott az elmék visszonti surlódás által, nem fogják egymást éleszteti táplálni, felvilágosítani, kitisztogatni, a kimiveltség tehát mérséklett egyenlően folyó csendes öszveséges előmenetelt, mellyet kaphatott volna nem fog nyerni, és vagy majd vissza-sülyed gyávaságra az előmenetre törekvő inger, vagy ha el nem olthatandó hemzsegni fog a perje alatt, így történeud majd, hogy minél inkább fog a kormány rettegni annál inkább fog rettegettni, és hogy az erőt, mellyet külömben a nemzet segedelmével a kimivelődés előmentére és így nem kevésbé a maga mint amannak javára és dicsőségére fordítatott volna, ön védelmére fordítandónak itélje, illy következeseket húznak magok után a fel nem emésztett fel nem gondolt ideák! Ne hogy ez vagy amaz törvény szerint büntetendő rossz polgár jót rágalmazhasson vagy józan ész, és Isteni a emberi törvény ellen iratokat kiadjon a szerencsésebb elméket megelőző censura útján kioltani, elpulyásítani, bosszantani, a kormány csendét megháborítani, a köz jót üdvözítő igyekezeteket zisbasztani, és minden javait a prés szabadságnak, mellynek kíséretében az egész historia tanúsága szerint a kimiveltség a csinosodás legbiztosabban és visszaesések nélkül halad feláldozni készek vagyunk.

§41.

A mi tehát a közönségnek iratik annak ha a kinyomás előtt ítélet alá kell jutni czáfoló ítéletet a mint Bihar Vgye véli nem pedig elnyomot kellene kiváltani, külömben könynyen megtörténhetnék Lambert Maximilián Gróf szerint, ki 1781^{ben} a sajtó szabadságáru kiadta ideájit hogy t: i: egy censor több rosszat eszközöljön mint száz rossz írók.⁴⁹ Kérdem meg engedné e nálunk e gondolat kinyomását valamelly megelőző könyvvisgáló vagy könyvvisgálóji gyülekezet? igaznak látszik hát Chabot a csuklyás Monachnak mondása, hogy t: i: választani kell, vagy a prés szabadsága vagy a szabadság préselese közt.⁵⁰ Nem fogom ugyan soha mondani (:mások véleményeit szerénységgel és szégyenlősséggel forgatni meg szokván[:]) a Francia Akademia tagjával Duclossal hogy a censurának kedvelőji, ugyan azon okbul tartanak, a sajtó szabadságátul, mellybül az éj-kóborlók a fényt vissza verő lámpásoktul,⁵¹ azt azonban meg kell vallanom,

⁴⁹ Freiherr Maximilian Joseph von Lamberg (1729–1792) ezen munkájáru van szó: LAMBERG, 1781.

⁵⁰ François Chabot (1756–1794) kapucinus szerzetes. Az idézett helyet nem sikerült azonosítani.

⁵¹ Charles Pinot Duclos (1704–1772). Az idézett helyet nem sikerült azonosítani.

hogy nekem valamint minden akár kül akár belföldi, szabad embernek, vigasztalásul szolgál az, hogy egész NagyBritanniában, hol még is az aristocratia legfőbb becsben tartatik a megelőző censura a miniszteriumban nyilván legalább vagy barátra vagy pártfogóra eddigelé nem talált, és hogy ott magától a kormánytól a szabad sajtó a kivéltség kulcsának, és hártójának egyszer'smind tartatik.

§42.,

Ottan választott esküdt Bírák által kikkel rendes bírák vegyítve vannak törvény szerint ítéltetnek a sajtó vétkei, ugyan ezen és nem külön fogva (mint más büntető törvény ítéletekben) más bírák ítélnék külön a Tetről mások pedig vétket foglal é magában a Tett? Nem hódolnak az Angolyok azonoknak, hogy a törvénykezési Tettlegesség (:praxis:)⁵² a mindég újra választandó esküdt Bíráknál állandó formát nem önthet magára, mert elsőben ugyan eleyülve vannak a rendes Bírák a választottakkal, azután éppen azt óhajtják az Angolyok, hogy a büntető törvénykezési vagy a vétkest jobbító igazság törvények, nem pedig hagyományok között gyakoroltassék, mert nem akarják, hogy a fenyítő vagy bűntést javító ítéletek, akár mi esetben is valamely pótoló törvényhozássá váljanak, azon kívül azt vélik, hogy a választott esküdt Bíró azért leend egyenes lelküebb, mert máskor a vádlott Bírának választható, szinte azért mert olly nehéz a gyalázat határait kitüzni, mellynek természete olly igen a körülményektül függ előbb valóknak tartják az esküdt Bírakat, kik mindég a próbát legkiállottabb polgárok közzül választatnak, és mivel az Angoly törvények nagy sanyarúsággal a sajtó szabadság vétkei ellen a szándékról is ítéletet nyilatkoznak. Valódiságon épült szemrehányást is, ha a megbántónak nem volt jussa azt tenni, mert a vádlottnak szándéklatja ártani akarásban is álhat, mind bizonyítványt el nem fogadják a Bírák a vádló részét, de még esküit se veszik be, míglén a felidézett eske által nem bizonyítá a vádlott lassúságát a sajtó vétkei a Status ellen a szerint ítéltetnek, és végeztetnek, mint egyébb akármilyen különletes személyek ellen. Ha a köz hivatalu vádló megkívánja, a bévádoltatott vagy tagadhatja a tettet vagy bébizonyítja hogy nem akarta a köz bátorságot fel háborítani. A fenyítmény valamint a felszabadítás a legnagyobb nyilvánossággal innepélyesen következik, e szerint nem homályosodik meg, hanem önvészedeleme által még nagyobb fényben tűnik ki a bévádlott jó hirneve. Egy dolog nem nemes lelkü ebben a szabad voltu törvényhozásban, hogy t: i: hónaponként évekig tarthatja fügve Damocles kardját a bévádlott feje felett a vádló a nélkül, hogy a bényújtatott vádat sürgetni tartozzék. Ezek főbb vonati az Angoly törvény hozásnak a sajtó vétkei körül, mellyek a vallás dogmái az országos alkotmány, a Fejedelem személye eránt tartozó tisztelet és nagyra becsülés s egy általjában akár mi személyek becsülete ellen elkövettethetnek. Mert a Ministerek, valamint akármely köz hivatalosok, és a köz igazgatás emberei tetteik akármely író szabad nyilván feszegetéseinek vagynak kitétetve.

⁵² *törvénykezési tettlegesség* – 'törvénykezési gyakorlat'. A fordító szóalkotása.

§43.,

És valóban ezen fékre minden nemzetnél szükség van, ha előbb utóbb rabszolgására fűzetni nem akar.

§44.,

A' Francziáknál kiknek szabadság most legelőbb kezd serdülve ifjúlni a' sajtó vétségére nézve a' bűnök a' vétkektől megkülömböztetnek, ezen utóbbiak a' javító nem pedig fenyítő törvényszékeknel vesznek ítéletet, itt is ott is a' tellyesítő hatalomtól választott bírák hozzák és mondják ki az ítéletet. Még nem igen rég censura divatozott 30 éves kötetet meg nem haladó munkáscákra nézve olyan rendelkezés, melly vagy elméket vagy a' kéz-írást, hogy a' szerző a' censura járma alúl ki vándorogják huzalékosította,⁵³ de ez is megszűnt.

§45.,

Hosszas lenne más nemzeteknek is sajtói törvényeit érdeklenni, nagyobb része jelesen Európában úgy is még csak a' szabadság gyermek korában forgolódnak és sem országgló székeik sem ők magok, eléggé mély gondolkozás által annak megfogására még nem jutának, hogy a' prés szabadság nem csak minden egyéb szabadságoknak a' polgári társágban minden kimiveltég és csinosodás és pallérozódásnak és mind ezek előmenetelének legelőzményesebb előzménye, hanem mind ezen javaknak vég paizsa egyszer'smind

§46.

Berlinben és Bécsben alkalmasint hasonló a' censori törvénykezés, csak hogy már azért is mert tudósabbak és miveltebbek szelidebbek egyszer'smind és kevésbé sanyarúak. Olly tartományok is vagynak, hol még a' megelőző censura után is az vagy kiadó vagy nyomtató a' megfelelőségnek még alá tétetik, és már ott valóban és nyomorúságos bajos a' szabad lelkü ember élete.

§47.,

Hátra lenne az 1790^{ik} évi országos kiválasztottság által javallott TCzik szerkeztetését e' tárgyban öszve hasonlítani és mind kettejet, kivált e' jelenlévő taglalat alá bocsátatni; de minek? miután a' most javaslott TCzik velejét szét szedelém és mintegy tagokra hasítám ' ezen egész külön szavazatomnál fogva a' megelőző censurát bé nem foghatandónak vélem, és a' nyomtatás előtt csupán a' czáfólo censurát azon munkák iránt, mellyek ezt megkivánnák vagy érdemlenék, helyben hagyván a' Sajtó Szabadság tekintetében akár mint szeressem eltávoztatni mindég magamtól az utánzat vágyát még is csak a' köz rendes bírókkal vegyített választott esküdt bírák ítélet módját, többnyire Anglus módra de azért nem mindenben leg illőbnek vélttem.

⁵³ *huzalékosít* – itt valószínűleg: 'mehúz, megcsonkít'. Dessewffy József *Taglalatjában* a „huzalékos beszéd” a 'túldíszített beszéd' értelmében szerepel. Lásd DESSEWFFY, 1831a, 65. Idézi: SZILY, 1902, 481.

§48.,

Mint az új fenyítő törvény, mint pedig sz: István 2^{ik} könyvének 53^{ik} fejezete⁵⁴ és több egyéb a' királyi és a' királyi nemzetség szentségének és fejedelemségének kedvező rendelkezések a' sajtó vétségek minden nemeit magokba foglalják. Tudnék talán azomban, és a' mondottakból könnyen kihozható millyen censori cikket is úgy szerkeztetni, hogy a' javallotnál szerintem legalább a' köz szabadságnak kevésbé gyászosnak látszassék.

§49.,

Egyébként tiltatom a' szégyenlőségtől tanácskozás béfejezete után, valami ollyast előterjeszteni, a' mi a' külön szavazat határait felül haladná és tovább terjeszkednék a' mint czélzatom megy, oda ment hogy a' köz jó iránti buzgalmam szerint általam mint ezen országos kiküldöttség egyik egyes Tagjától a' jövő Országgyűlések bölcs ítélete alá materialét mutassanak.

§50.,

Ha hosszas valék azt a' tárgy 's annak tetemessége, mellyel a' honni elmék mind eddig nem így foglalatoskodtak, és annak minden tekintetei úgy hiszem megkívánták, nem is gondolom hogy sokakat inkább mint sokat mondtam légyen.

§51.,

Ő Cs. Kir. Nagyságának és ezen felséges Országos választottság jó voltában, 's a' magam szándéka tisztaságában bizván, nem magának ennek a' Fenséges küldöttségnek, nem csupán a' jövő országgyűlésnek, nem egyedül élő polgári társaimnak, de az utókornak is, kinek ítélete alá nem sokara mind e' Fenséges választottság mindég pedig én tartozni fogunk jó polgár kötelessége érzetétől vezetettve mind ezeket külön szavazat formában (:mert a' sajtó útján közöltethetősök felett kétségben esék[:]) irnadóknak lenni vélem. Annakokáért

§52.,

Cs. királyi Herczegséged és ezen Felséges Országos kiküldöttség és egész élő 's élendő hazám előtt fórrón esedezem, hogy miután kivált a' jelen években sem a' törvényhozás sem az igazgatás mestersége philosophiai szellem' hijjával ezután többé nem dívatozhat ezen sokáig fontolt ideákat szintúgy bár mi parányi eszméltre méltatni, és ezen a' legmértelenebb és leggyengédebb őszinteséggel a' Fejedelem és a' Haza eránt viseltetett tisztégtül (:mellyet nem lanyha észben és kebelben hordoztam és hordom) származott szabadság szeretetemet jóra magyarázni méltóztassanak. Költ Pesten April 19én 1830 Gr. Desewffy Jósef a' Fens. Országos ki küldöttség egyik Tagja és a' közelébb mult ország gyűlésen Zabolch Vgye követje.

⁵⁴ Dessewffy ezt a passzust idézi: „*A király rágalmozóiról.* Ha ki valamely ispánnak vagy más keresztyén embernek álnokul ezt mondja: *Hallám vesztedre szólni a királyt,* és reá bizonyodik a dolog, haljon meg.” MÁRKUS, 1899a, 43.

Rövidítések és irodalomjegyzék

MTA KIK Kt	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár, Budapest
OSZK Kt	Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Budapest
PFK	A Pannonhalmi Főapátság Könyvtára, Pannonhalma

*

BARTA 1966	BARTA István: <i>A fiatal Kossuth</i> . Budapest, Akadémiai, 1966.
BÉNYEI 1994	BÉNYEI Miklós: <i>Reformkori országgyűlések a sajtószabadságról</i> . Debrecen, Stúdium, 1994.
DESSEWFFY Aurél 1843	Grafen Aurel DESSEWFFY: <i>Freiheit der Presse</i> . In: <i>Aus den Papieren des Grafen Aurel DESSEWFFY gesammelt und herausgegeben durch einige seiner Freunde und Gleichsinnte</i> . Erster Band. Vermischte Aufsätze und Bruchstücke aus Briefen 1835–1842. Pesth, Gedruckt bei Landerer und Heckenast, 1843, 34–49.
DESSEWFFY Aurél 1887	Gróf DESSEWFFY Aurél: <i>A sajtószabadságról</i> . In: Gróf DESSEWFFY Aurél <i>Összes művei</i> . S. a. r., életrajzzal és jegyzetekkel ellátta FERENCZY József. Budapest, Méhner Vilmos, 1887, 343–349.
DESSEWFFY József 1818a	Gr. DESEÖFFI Jos.: <i>A' Magyar Betűírásról (Orthographiáról)</i> . In: <i>Tudományos Gyűjtemény</i> , 1818, II. kötet, 73–83.
1818b	G. DESSEÖFFY József <i>észrevételi Orthographiája érént</i> . In: <i>Tudományos Gyűjtemény</i> , 1818, V. kötet, 128–132.
1825	Gróf DESSEWFFY József: <i>Elő-szó, az avúlni kezdő és a' nagyon újítgató írás-módról, a' Magyar nyelvben</i> . In: <i>Felső Magyar Országí Minerva</i> . 1(1825), 1. negyed, 1. füzet, I–XII.
1830a	Comes Josephus DESEWFFY: <i>Votum separatum. Circa propositum Articulum de Censura Librorum praeventiva</i> . In: <i>Opinio Excelsae Regnicolaris-Deputationis motivis suffulta, pro pertractandis in consequentiam Articuli 67: 179°/₁</i>

- elaboratis Systematicis Operatis Articulo 8. 1825⁷/, exmissae, circa Objecta ad Deputationem Publico-Politicam relata. Posonii, Typis S. L. Weber, 1830. VIII. De Censura Librorum cum Projecto Articuli, 7–29.*
- 1830b Comes Josephus DESEWFFY: *Votum separatum. Circa propositum Articulum de Censura Librorum praeventiva. In: Opinio Excelsae Regnicolaris-Deputationis motivis suffulta, pro pertractandis in consequentiam Articuli 67: 1790–91 elaboratis Systematicis Operatis Articulo 8. 1825–27. exmissae, circa Objecta ad Deputationem Publico-Politicam relata. Pestini, typis et impensis Trattner–Károlyianis, 1831, 145–162.*
- 1831a *A' „Hitel” czímű munka' Taglalatja. Irta Gróf DESEWFFY József. Kassán, Werfer Károly betűivel, 1831.*
- 1831b *Ueber Preßfreiheit und Bücherzensur im allgemeinen und mit besonderer Beziehung auf Ungarn. Vom Grafen Joseph von DESSEWFFY. Mit Bewilligung des Verfassers aus der lateinischen Handschrift frei übersetzt von C. F. Leipzig, in Comission der Weygand'schen Buchhandlung, 1831.*
- 1888 Gróf DESSEWFFY József *Levelei. 1812–1843. S. a. r., jegyz. FERENCZY József. Budapest, Méhner Vilmos, 1888.*
- DONCSECZ
2009 DONCSECZ Etelka: *Verseghy Ferenc retractatiója. Dokumentumok a Millot-fordításhoz fűzött Értekezések visszavonásáról. In: Sic Itur ad Astra, 59 (2009), 201–251.*
- GERGELY
1974 GERGELY András: *A „rendszeres bizottsági munkálatok” szerepe a magyar reformmozgalom kibontakozásában. In: Tiszatáj, 28 (1974), 6, 37–41.*
- High-Treasons*
1817 *High-Treasons. The Trials at Large of Arthur Thistlewood, James Watson, Thomas Preston, John Hooper, for High-treason, in the Court of King's Bench, Westminster, on Monday, June 9, 1817. Taken in short-hand by a gentleman of the bar, expressly for this edition, with portraits of the prisoners. London, W. Lewis, 1817.*
- HORVÁTH
1886 HORVÁTH Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből. 1823–1848. 1–3. kötet, Budapest, Ráth Mór, 1886².*
- KIS
1832 *A' Sajtó Szabadsága. Irta Kis Pál Győri Megyebeli Pap, a' Cs. K. Thereziánumi Nemes Akademiában a' Magyar*

Nyelvnek, és Literatúrájának Professora, több tudós társaságok' tagja. Bécsben, Nemes Haykul Antal betűivel, 1832.

LAMBERG
1781

Correspondance de l'auteur du Mémorial d'un mondain [Maximilian LAMBERG], avec son ami: au sujet de la lettre, qu'il a écrit sur une nouvelle méthode d'apprendre à parler, à l'occasion de la lettre de Mrs. le baron de St. directeur de l'Académie d'Education de B. à M. Mrs. les comtes de K. et de Cz. Avec cette même lettre à la tête. Vienne, Chez J. T. Nob. de Trattnern, 1781.

MACAULAY
1834

[Thomas Babington MACAULAY:] *Tabckeray's History of the Earl of Chatham*. In: *The Edinburgh Review*. 58 (1834), 508–544.

MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR
1985

Megbíráltak és bírálók. A cenzúrahivatal aktáiból (1780–1867). Vál., s. a. r., ford., bev., jegyz. MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR Edit. Budapest, Gondolat, 1985. (Nemzeti Könyvtár)

MÁRKUS
1899a

Magyar törvénytár. 1000–1526. évi törvényczikkek. Szerk. MÁRKUS Dezső. Budapest, Franklin-társulat, 1899. (Corpus Juris Hungarici)

MÁRKUS
1899b

Magyar törvénytár. 1526–1608. évi törvényczikkek. Szerk. MÁRKUS Dezső. Budapest, Franklin-társulat, 1899. (Corpus Juris Hungarici)

MÁRKUS
1901

Magyar törvénytár. 1740–1835. évi törvényczikkek. Szerk. MÁRKUS Dezső. Budapest, Franklin-Társulat, 1901. (Corpus Juris Hungarici)

MENDELSSOHN
1793

Fédon; vagy a' lélek' halhatatlanságáról. Három beszélgetésekbe írta német nyelven MENDELSSOHN Móses. Magyarra fordítottott egy hazafi által. Pesten, Nyomtattott Patzko Ferentz által, 1793.

MILLOT
1790

MILLOT, *A' világnak közönséges történetei. Első kötet. A' régi nemzetek*. [Ford. VERSEGHY Ferenc]. Pest–Buda, Weingand, 1790.

- MILLOT
1791
MILLOT, *A' világnak közönséges történetei. Második kötet. A' görögök.* [Ford. VERSEGHY Ferenc]. Pest–Buda, Weingand, 1791.
- MISKOLCZY
2009
MISKOLCZY Ambrus: „Egy két szó a magyar nyelvről, litteraturáról, és annak közönségessé tételéről s elterjesztéséről a hazában”. Dessewffy József (kétszer is) elutasított értekezése a magyar nyelvről (1808, 1816). In: *Levéltári Közlemények*, 80 (2009), 299–327.
- MONTESQUIEU
2000
MONTESQUIEU: *A törvények szelleméről.* Ford. CSÉCSY Imre–SEBESTYÉN Pál. Utószó HAHNER Péter. Budapest, Osiris, 2000.
- PÓK
1994
PÓK Judit: *Szabolcs vármegye az 1825–1827. évi országgyűlésen.* In: *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 29 (1994), 3, 412–421.
- PONORI THEWREWK
1833a
Sajtószabadság és Cenzúra. Kiadta PONORI THEWREWK József. Pozsonyban, Wéber Lajosnál, 1833.
- PONORI THEWREWK
1833b
Hazafiúi elmékedések. Irta PONORI THEWREWK József. Pozsonyban, Snischeknél, 1833.
- Sajtószabadság*
1831
Sajtószabadság. Rosnyón, Kek József, Csás. [!] Kir. Könyvnyomtató Betűivel, 1831.
- SÁNDORFY
1935
SÁNDORFY Kamill: *Törvényalkotásunk hőskora. Az 1825–1848. évi reformkorszak törvényeinek története.* Budapest, a szerző kiadása, 1935.
- SASHEGYI
1938
SASHEGYI Oszkár: *Német felvilágosodás és magyar cenzúra. 1800–1830.* Budapest, k. n., 1938. (Minerva Könyvtár 130.)
- SZILY
1920
SZILY Kálmán: *A magyar nyelvújítás szótára.* Budapest, Hornyánszky Viktor, 1902.
- SZUHÁNYI
1792
SZUHÁNYI Ferenc: *Origo et progressus ruinae regnorum exhibitur.* Cassoviae, Landerer, 1792.

TARNAI
1913

TARNAI János: *A censura Magyarországon*. In: TARNAI János: *Sajtójogi dolgozatok*. Budapest, Franklin-Társulat, 1913, 86–117.

THACKERAY
1827

Francis THACKERAY: *A history of the right honorable William Pitt, Earl of Chatham*. Vol. I–II. London, C. and J. Rivington, 1827.

VADERNA
2013

VADERNA Gábor: *Élet és irodalom. Az irodalom társadalmi használata gróf Dessewffy József életművében*. Budapest, Ráció, 2013. (Ligatura)

VÖLGYESI
2002

VÖLGYESI Orsolya: *Politikai-közéleti gondolkodás Békés megyében a reformkor elején. A rendszeres bizottsági munkálatok megyei vitái. 1830–1832*. Gyula, Békés Megyei Levéltár, 2002. (Békés megye és környéke történetéből 9.)